

Agnieszka Zduniak
Krzysztof Rubas
Andrzej Kurowski
Krzysztof Śmiarowski

PROBLEMATYKA PRZEMOCY WOBEC OSÓB STARSZYCH

AUTODIAGNOZA, PROFILAKTYKA I WSPARCIE

Redakcja
Krzysztof Wilczek
Krzysztof Rubas

Agnieszka Zduniak
Krzysztof Rubas
Andrzej Kurowski
Krzysztof Śmiarowski

Problematyka przemocy wobec osób starszych – autodiagnoza, profilaktyka i wsparcie

Redakcja
Krzysztof Wilczek, Krzysztof Rubas

Publikacja zrealizowana przez Stowarzyszenie Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku przy wsparciu merytoryczno-lokalowym Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Olsztynku i Olsztyńskiego Telefonu Zaufania – Anonimowy Przyjaciół w Olsztynie w ramach projektu pt. „Przemoc to niemoc. Oddolny program aktywizacji społeczności lokalnej w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej”. Projekt finansowany przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię z Funduszy EOG w ramach Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Regionalny

Redaktor prowadzący
Ewa Kołodziejska

Redaktor techniczny
Ryszard Kurasz

Korekta
Zespół

Projekt okładki
Krzysztof Galus

Grafika na okładce: Freepik

© Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek

Wszystkie prawa zastrzeżone. Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Żadna jej część nie może być reprodukowana jakimkolwiek sposobem – mechanicznie, elektronicznie, drogą fotokopii itp. – bez pisemnego zezwolenia wydawcy. Jeśli cytujesz fragmenty tej książki, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło

Toruń 2023

ISBN 978-83-8180-823-1

Wydawnictwo prowadzi sprzedaż wysyłkową:
tel. 56 664 22 35; e-mail: marketing@marszalek.com.pl

Wydawnictwo Adam Marszałek, ul. Lubicka 44, 87-100 Toruń
tel. 56 664 22 35, e-mail: info@marszalek.com.pl, www.marszalek.com.pl
Drukarnia, ul. Warszawska 54, 87-148 Łysomice

Spis treści

Wstęp 5

Agnieszka Zduniak

Przemoc wobec osób starszych w perspektywie socjologii
i pracy socjalnej 9

Andrzej Kurowski, Krzysztof Śmiarowski

Prawne aspekty przemocy wobec osób starszych 47

Krzysztof Rubas

Diagnozowanie przemocy wobec osób starszych 69

Wstęp

Przemoc wobec osób starszych jako jedna z form przemocy domowej nie jest nowym zjawiskiem. W ostatnich latach doczekała się ona coraz większego zainteresowania ze strony różnych grup społecznych i zawodowych, między innymi socjologów, psychologów, psychiatrów, lekarzy rodzinnych i prawników. Zjawisko przemocy wobec seniorów było wcześniej pomijane i ignorowane ze względu na fakt, że niektóre jej rodzaje są trudne do rozpoznania, zwłaszcza jeśli stosowana przemoc nie ma charakteru fizycznego, lecz dotyczy sfery ekonomicznej czy emocjonalnej. W konsekwencji przemoc wobec osób starszych nie jest zgłaszana przez członków rodziny, jak i instytucje, które są do tego powołane. Stąd naszym zdaniem konieczność podejmowania działań o charakterze edukacyjnym, mających na celu przybliżenie mniej znanych aspektów społecznych, psychologicznych i prawnych przemocy wobec seniorów wraz z ich konsekwencjami. Taką rolę pełni niniejsza publikacja, której celem jest zaznajomienie przedstawicieli instytucji pomocy społecznej, lekarzy, prawników, pracowników domów pomocy społecznej oraz przedstawicieli organizacji pozarządowych z charakterystyką zjawiska. Mamy nadzieję, że trafi ona w ręce nie tylko osób starszych, ale też szerokiego grona ludzi, którym leży na sercu nie tylko nagłaśnianie przypadków przemocy wobec

osób starszych, ale też profilaktyka i podejmowanie interwencji o charakterze prawnym. Treść niniejszej publikacji jest wynikiem piętnastu szkoleń na temat prawnych aspektów przemocy wobec seniorów, jakie z osobami starszymi przeprowadzili wolontariusze Olsztyńskiego Stowarzyszenia Pomocy Telefonicznej w ramach współpracy ze Stowarzyszeniem Wspierania Działań Na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy „Droga”. Przebieg i tematyka tych spotkań świadczy o potrzebie działań o charakterze informacyjnym. Osoby starsze doświadczające różnych form przemocy mogą zwrócić się o pomoc do Olsztyńskiego Stowarzyszenia Pomocy Telefonicznej. OTZ jest organizacją pożytku publicznego działającą od 1974 roku, która prowadzi przez 24 godziny na dobę, przez wszystkie dni tygodnia, telefoniczne dyżury w ramach Olsztyńskiego Telefonu Zaufania „Anonimowy Przyjaciel”. Pod numerami (89) 19 288 i (89) 527 00 00 dyżurują wolontariusze na co dzień wykonujący pracę psychologa, lekarza, pedagoga, prawnika, terapeuty i innych. „Anonimowy Przyjaciel” rocznie odbiera około 10 tys. połączeń od ludzi proszących o pomoc. Najczęściej są to osoby starsze i samotne, również będące w stanie depresji. Tematy poruszane przez seniorów dotyczą m.in. obojętności na niedołęźność, postaw członków własnej rodziny, którzy domagają się wsparcia finansowego lub rozporządzenia w testamencie mieniem na ich rzecz, niewłaściwej opieki ze strony instytucji i organizacji powołanych do opieki nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi. Wprawdzie dyżurni „Anonimowego Przyjaciela” nie mogą osobiście interweniować w sprawach zgłaszanych przez dzwoniących, ale za to nie oceniając, empatycznie wsłuchują się w potrzeby swojego rozmówcy i podejmują próby znalezienia rozwiązania trudnej sytuacji życiowej. Więcej informacji na ten temat znajduje się na stronie: www.telefonzaufania.org. W przypadku potrzeby uzyskania profesjonalnego wsparcia psychologicznego i prawnego zapraszamy do

kontaktu ze specjalistami ze Stowarzyszenia Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA z Olsztyńka. Oferujemy również szkolenia dla przedstawicieli instytucji i organizacji pozarządowych. Więcej bieżących informacji na oficjalnej stronie internetowej stowarzyszenia DROGA: <https://stowarzyszeniedroga.com.pl/> oraz w mediach społecznościowych <https://www.facebook.com/stowarzyszenie.droga.olsztynek/>.

Przemoc wobec osób starszych w perspektywie socjologii i pracy socjalnej

Wprowadzenie

Problem starzenia się społeczeństw jest jednym z największych wyzwań współczesności. Dotyczy on zarówno krajów europejskich, jak i wielu innych państw świata. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) za początek starości uznaje 60. rok życia i dzieli ją na trzy okresy: wczesna starość – od 60. do 75. roku życia (tzw. młodzi-starzy, ang. *young-old*), późna starość – od 76. do 90. roku życia (tzw. starzy-starzy, ang. *old-old*) oraz długowieczność – powyżej 90. roku życia. W badaniach i danych statystycznych dotyczących starości za jej próg przyjmuje się 60. lub 65. rok życia.

Zmiany demograficzne dotyczą również Polski. Przyjmuje się, że proces starzenia się społeczeństwa polskiego rozpoczął się w latach siedemdziesiątych XX wieku i trwa nieprzerwanie do dziś. Polska obecnie znajduje się w pierwszej trzydziestce państw demograficznie starych na świecie. Za państwa starzejące się ONZ uznaje te, w których odsetek osób w wieku powyżej 65. lat wynosi od 7 do 10%. Przekroczenie tego odsetka oznacza już zaawansowaną starość demograficzną. W Polsce nastąpiło to już w 1990 roku. W 2005

---

¹ Prof. ucz. dr hab. Agnieszka Zduniak, Instytut Nauk Socjologicznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, a.zduniak@uksw.edu.pl.

roku odsetek osób powyżej 65. roku życia przekroczył 13%, a obecnie stanowi już 17,2%. Jeśli natomiast przyjmiemy za WHO za kryterium starości wiek powyżej 60 lat, to odsetek ten zwiększa się do 25,2%. Osobą starszą jest więc obecnie już co czwarty Polak.

Według prognoz ONZ w najbliższych latach starzenie się populacji przybierze na sile. W 2030 roku osoby powyżej 65. roku życia mają stanowić 23,8% mieszkańców Europy. Prognozy demograficzne dla Polski są również niekorzystne: w 2050 roku odsetek osób starszych będzie wynosił ponad 30%, co uplasuje nasze państwo w gronie społeczeństw europejskich z najwyższym współczynnikiem starości². Prognozy globalne przewidują, że populacja ludzi starszych na świecie wzrośnie z 900 milionów w 2015 roku do około 2 miliardów w 2050 roku.

Zjawiskami bezpośrednio wpływającymi na zmiany demograficzne jest malejący wskaźnik urodzeń – szczególnie w państwach europejskich – oraz wydłużenie się trwania życia dzięki wielu sprzyjającym czynnikom, takim jak: rozwój medycyny, ułatwiony dostęp do opieki medycznej, upowszechnienie oświaty zdrowotnej, rozwój systemu zabezpieczeń socjalnych, ogólny wzrost poziomu zamożności społeczeństwa w państwach rozwiniętych, co przekłada się na lepsze warunki socjalno-bytowe. Na zmniejszenie się liczby urodzeń wpływają z kolei takie czynniki, jak: promowany model rodziny, spadek liczby zawieranych małżeństw, aktywność zawodowa kobiet, późniejsze macierzyństwo, poziom pomocy społecznej i ochrony zdrowia, wykształcenie ludności, polityka społeczna państwa itp.³ Systematyczny wzrost odsetka osób starszych, przy jednoczesnym zmniejszaniu się liczby osób młodych, stwarza sze-

---

² PARP, Starzenie się społeczeństwa – wyzwanie dla rynku pracy, aktywizacja pracowników 50+, Raport tematyczny, https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Starzenie_sie_spoleczenstw.pdf [dostęp: 14.03.2022].

³ Tamże.

reg problemów natury społecznej, kulturowej, ekonomicznej, ale również psychologicznej i duchowej⁴.

W niniejszym opracowaniu przedstawione zostaną społeczno-kulturowe przyczyny wiktymizacji osób starszych oraz formy przemocy, jakich doświadczają one w obszarze rodzinnym i instytucjonalnym. W dalszej kolejności zostaną zaprezentowane podstawowe akty prawne uzasadniające działania prewencyjne oraz doraźne skierowane przeciwko przemocy wobec seniorów, a także przykłady różnych rozwiązań – zarówno instytucjonalnych, jak i bazujących na organizacjach pozarządowych oraz działaniach wolontariackich – stosowanych w różnych państwach europejskich.

1. Sytuacja seniorów w nowoczesnym społeczeństwie

Spółeczeństwa współczesne podlegają procesom modernizacyjnym, w szczególności procesowi indywidualizacji oraz racjonalizacji. Przyspieszony rozwój gospodarczy i techniczny pociąga za sobą przemiany struktury społecznej prowadzące do znaczących zmian warunków życia, relacji międzyludzkich, systemów wartości i ról społecznych. W życiu społecznym zaczyna dominować sfera ekonomii, w której kryteria zysków i strat okazują się bardziej istotne od międzyludzkiej solidarności i więzi społecznych. Więzi osobowe coraz częściej są zastępowane przez więzi funkcjonalne, odnoszące się nie do osoby ludzkiej jako całości, ale tylko do określonych pełnionych przez nią ról. Zasada instrumentalnej efektywności, o której mówił już Max Weber, rządząca nie tylko sferą ekonomii, ale coraz głębiej wnikająca również w sferę interakcji międzyludzkich, jest przyczyną ten-

---

⁴ A. Zwoliński, *Starość*, [w:] Jan Paweł II, *Encyklopedia nauczania społecznego*, red. A. Zwoliński, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, s. 484–493.

dencji do postrzegania drugiego człowieka nie w kategoriach „osoby” z przysługującą jej godnością, lecz w kategoriach wykonawcy określonych ról społecznych. Jednostka nie jest już postrzegana całościowo, ale liczą się tylko te jej właściwości, które są istotne dla pełnienia określonej roli. W takim kontekście człowiek nie jest już niepowtarzalną, jedyną w swoim rodzaju osobą, lecz elementem struktury społecznej, który w razie potrzeby można zastąpić, wymienić na inny o podobnych właściwościach. Dlatego też ceniona jest użyteczność, wydajność, zdrowie i kondycja fizyczna, czyli cechy charakteryzujące na ogół osoby młode. We współczesnej kulturze da się zauważyć zjawisko juvenilizmu (kultu młodości)⁵, które pogłębia dodatkowo przyspieszony rozwój cywilizacji naukowo-technicznej i kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego.

Uprzywilejowanie ze względu na młody wiek to zjawisko względnie nowe. Dotychczas, poczynając od czasów starożytnych aż po czasy współczesne, młodość była traktowana jako wiek naturalnej niedojrzałości i niedoskonałości. Dlatego też za oczywisty uznawano pogląd, że ludzie młodzi potrzebują nauczycieli i przewodników, którzy będą objaśniać im świat, pomogą odróżnić sprawy błahe od istotnych i właściwie rozwinąć drzemiący w nich potencjał. Rolę drogowskazów pełniły obyczaj i tradycja, a pozycja społeczna osób starszych była często wysoka, ponieważ występowali oni w roli przekazicieli wiedzy, wartości i zwyczajów kolejnym pokoleniom. Byli doceniani za swoje doświadczenie i życiową mądrość. Obecnie wzrost poziomu wykształcenia, mobilność związana z pracą zawodową, a także coraz większy wpływ mediów prowadzą do rozpadu tradycyjnych środowisk społecznych i zastępowania tradycyjnych wartości nowymi⁶.

⁵ E. Polak-Pańkiewicz, *Wyznawcy młodości*, „Rzeczpospolita” 2016, nr 171, dod. „Plus Minus” nr 30, s. 33.

⁶ H.-J. Höhn, *Sinnsuche und Erlebnismarkt*, „Theologisch-praktische Quartalschrift” 1995, s. 370; U. Beck, *Nicht Autonomie, sondern Bastelbiographie*, „Zeitschrift für Soziologie” 1993, R. 22, z. 3, s. 179.

Nawiązując do słynnego rozróżnienia Margaret Mead, kultura nowoczesnych społeczeństw rozwiniętych w niewielkim tylko stopniu wykazuje cechy kultury postfiguratywnej, w której młodzi uczą się od starszych. W dużo większym stopniu jest to kultura konfiguracywna (wymiana wiedzy i wzorów kulturowych między rówieśnikami) lub nawet prefiguracyjna, gdzie to ludzie młodzi nadają ton życiu społecznemu, a rola starszych jest stopniowo ograniczana⁷. Sprzyjają temu szybkie zmiany społeczne, w tym szczególnie gwałtowny rozwój technologii, do których łatwiej jest przystosować się ludziom młodym.

W społeczeństwie ceniącym młodość, urodę i siłę ludzie w podeszłym wieku, z ograniczonymi siłami fizycznymi, cierpiący z powodu spowodowanych starością zmian zdrowotnych i psychologicznych, w coraz większym stopniu są wyobcowani, marginalizowani, podlegają społecznemu wykluczeniu. Szczególnie ci, którzy wymagają pomocy ze strony innych – niedołąźni, zależni od otoczenia – padają ofiarami krzywdzących stereotypów. W takim kontekście starość jawi się jako czas pozbawiony wartości⁸, rola seniorów w społeczeństwie jest niedoceniana, a ich problemy leceważone. W kulturze nastawionej na afirmację młodości pojawia się zjawisko „ageizmu” (z ang. *age* – wiek). Polega ono na dyskryminacji i dehumanizacji osób starszych, które są postrzegane jako nieatrakcyjne i nieproduktywne, jako rodzaj obciążenia dla społeczności. Towarzyszy temu ogólna niechęć wobec starości i osób starszych. Trafnie zauważa to papież Franciszek: „dopóki jesteśmy młodzi, mamy tendencję do niemyślenia o starości, jakby to była choroba, od której trzeba trzymać się z dala [...] kiedy się starzejemy, zwłaszcza jeśli

⁷ M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

⁸ A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Wydawnictwo DIFIN, Warszawa 2019, s. 103.

jesteśmy ubodzy, jeśli jesteśmy chorzy i samotni, odczuwamy skutki braków społeczeństwa nastawionego na skuteczność, które w konsekwencji ignoruje osoby starsze”⁹.

Takie tendencje kulturowe mają daleko idące skutki dla seniorów. Wielu z nich doświadcza na co dzień niezrozumienia ze strony innych, lekceważenia czy nawet odrzucenia. „Wynikają stąd poważne trudności, które często przygniatają ludzi starszych, od najskromniejszej nędzy, zwłaszcza w krajach, gdzie nie ma żadnego zabezpieczenia na starość, do przymusowej bezczynności emerytów i do gorzkiej samotności ludzi odczuwających brak przyjaźni i pozbawionych prawdziwego ciepła rodzinnego. Gdy z przybywaniem lat ubywa siła i gdy jeszcze dołączy się jakaś choroba, coraz bardziej daje się we znaki słabość fizyczna, a przede wszystkim ciężar życia”¹⁰. Osoby w podeszłym wieku, przekonane, że są ciężarem dla najbliższych, coraz częściej doświadczają poczucia braku sensu swojej egzystencji, a to z kolei sprawia, że nie tylko są izolowane, lecz również same izolują się od innych, próbując w samotności radzić sobie z problemami starszego wieku (tzw. świadoma auto-marginalizacja).

B. Szatur-Jaworska mówi w tym kontekście o wykluczeniu społecznym osób starszych. Wykluczenie to „proces, w wyniku którego pewne osoby są wypychane na peryferie społeczeństwa. Utrudnia to im pełne uczestnictwo w życiu społecznym z powodu ubóstwa, braku podstawowych kompetencji i możliwości zdobywania kwalifikacji w ciągu życia lub z powodu dyskryminacji. Proces ten oddala ludzi od [...] aktywności, sieci społecznej i wspólnoty. Osoby takie

⁹ Franciszek, 2017, *Ludzie starsi to my. Audiencja generalna* [4 III 2015], https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/audiencje/ag_04032015.html [dostęp: 03.07.2017].

¹⁰ M. Duda, *Przemoc wobec ludzi starszych. Wybrane zagadnienia*, „Sosnowieckie Studia Teologiczne” 2013, nr 10, s. 71.

mają ograniczony dostęp do władzy i do ciał decyzyjnych, czują się zatem bezsilne i niezdolne wpływać na decyzje, które mają wpływ na ich codzienne życie”¹¹. Diagnozując przyczyny marginalizacji społecznej osób starszych, badaczka wymienia następujące czynniki: brak samodzielności w codziennym funkcjonowaniu wynikający z chorób i niepełnosprawności; niski poziom wykształcenia utrudniający dochodzenie swoich praw i korzystanie z oferty instytucji pomocowych; zakwestionowanie przez transformację ustrojową dorobku życiowego starszego pokolenia; sytuacja na rynku pracy; urynkowienia kultury masowej, w wyniku czego starość, jako mało efektowna i niekomercyjna, jest pomijana w społecznej komunikacji; kult młodości wypierający ze świadomości społecznej obraz starości i śmierci; zmniejszanie się zdolności adaptacyjnych wraz z wiekiem. Oprócz tego w polskim kontekście duże znaczenie ma również niekorzystna sytuacja ekonomiczna seniorów, która utrudnia im dostęp do wielu sfer życia społecznego¹².

Wymienione uwarunkowania społeczno-kulturowe, w szczególności wykluczenie, stereotypizacja, a często również ubóstwo, stanowią istotny kontekst przemocy wobec seniorów. Rozpowszechnione stereotypy przypisują osobom starszym takie cechy, jak bezradność, niesamodzielność, uzależnienie od opieki innych – bez względu na to, czy w konkretnym przypadku rzeczywiście tak jest. Stąd już tylko krok do założenia, że ograniczanie swobody decydowania seniora, nieliczenie się z jego zdaniem, zabranianie lub narzucanie niechcianych zachowań jest usprawiedliwione działaniem dla jego dobra. Jak stwierdza Ewa Bieńkowska, ludzie

---

¹¹ B. Szatur-Jaworska, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec ludzi starych*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 64.

¹² Tamże, s. 70–71.

starsi są „ofiarami idealnymi, ponieważ reprezentują typ strukturalny ofiar dysponujących małą władzą; po drugie – są ofiarami legitymowanymi kulturowo do takiego statusu, jako osoby słabe społecznie; po trzecie – są ofiarami »z przeznaczenia« z uwagi na swoją bezradność lub bezbronność”¹³.

2. Definicje przemocy

Według polskiej badaczki Ireny Pospiszyl przemoc to „celowy czyn, wykorzystujący przewagę sprawcy, który godzi w wolność jednostki, przyczyniając się do jej psychicznej i fizycznej szkody, i wykracza poza społecznie przyjęte standardy wzajemnych kontaktów, lub też wszystkie akty udręczenia i okrucieństwa”¹⁴. Deklaracja z Toronto (Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse) definiuje przemoc wobec osób starszych jako „pojedyncze lub powtarzające się działanie, albo zaniechanie odpowiedniego działania, występujące w każdym związku, w którym istnieje oczekiwanie zaufania, co powoduje krzywdę lub cierpienie starszej osoby”¹⁵. Przyjmuje tym samym definicję pierwotnie opracowaną przez brytyjską organizację *Action on Elder Abuse* (AEA, 1995)¹⁶.

Międzynarodowe Stowarzyszenie Zapobiegania Przemocy Wobec Osob Starszych (*The International Network for the Prevention of*

¹³ E. Bieńkowska, *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktymizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, z. 1, s. 116.

¹⁴ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2008.

¹⁵ Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse, 2002, http://www.who.int/ageing/projects/elder_abuse/en/ lub <http://www.inpea.net/reportsresources/reports.html>.

¹⁶ Action on Elder Abuse Bulletin, maj–czerwiec 1995, nr 11. Zob. również: Action on Elder Abuse, <http://www.elderabuse.org.uk/abuse.html>.

Elder Abuse, INPEA) we współpracy z Światową Organizacją Zdrowia (*World Health Organisation*, WHO) wymienia następujące rodzaje przemocy: fizyczna, psychologiczna/emocjonalna, seksualna, finansowa, celowe bądź nieintencjonalne zaniedbanie¹⁷.

Według *National Center for Elder Abuse* (NCEA) przemoc wobec seniorów może mieć sześć zasadniczych wymiarów: fizyczny, emocjonalny, seksualny, wykorzystywania, zaniedbywania oraz porzucenia¹⁸.

Natomiast G.J. Anetzberger wyróżnia aż dwanaście kategorii przemocy stosowanej wobec osób starszych: przemoc seksualną, przemoc ze strony współmałżonka, przemoc za pomocą leków, porzucenie, pozbawienie szacunku, systematyczną przemoc, przemoc ekonomiczną, robienie z osoby starszej „kozła ofiarnego”, przemoc społeczną i domową, przemoc na poziomie społeczności, przemoc polityczną oraz przemoc związaną z HIV i AIDS¹⁹.

Zdaniem Jerzego Mellibrudy cechami przemocy są: intencjonalność, naruszanie praw i dóbr osobistych jednostki, uniemożliwianie samoobrony, szkodliwość, powtarzalność (szczególnie w sytuacjach, gdy nie ma odpowiedzi na agresję i powstaje poczucie bezkarności), odpowiedzialność sprawcy bez względu na zachowanie ofiary. Ten sam autor zwraca uwagę na to, że przemoc jest często zagłuszaniem niemocy, że samo zagrożenie jej zastosowaniem już jest przemocą i że nie każda forma przemocy jest ścigana przez prawo²⁰.

¹⁷ www.inpea.net/index.html.

¹⁸ National Center for Elder Abuse, Major Types of Elder Abuse, <https://ncea.acl.gov> [dostęp: 14.11.2021].

¹⁹ G.J. Anetzberger, *Abuse and the elderly*, s. 11–20, [w:] J. Keeling, T. Mason (red.), *Domestic Violence. A Multi-Professional Approach for Healthcare Practitioners*, McGraw-Hill Education, Glasgow 200; cyt. za: J. Mordawska, *Zjawisko przemocy wobec osób starszych – skala problemu, czynniki ryzyka, metody przeciwdziałania*, [w:] A. Lewicka-Zelent, K. Maciąg (red.), *Osoba doświadczająca przemocy w świecie milczenia czy wsparcia?: refleksje interpersonalne*, Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2017, s. 129.

²⁰ J. Mellibruda, *Oblicza przemocy*, Remedium, Warszawa 1993.

Poniższa tabela przedstawia najważniejsze rodzaje przemocy oraz ich definicje.

Tabela 1. Rodzaje przemocy wobec osób starszych

Przemoc fizyczna	Świadome i celowe użycie siły fizycznej w celu zadawania bólu lub wymuszenia określonych czynności lub zachowań, skutkujące uszkodzeniem ciała oraz urazami;
Przemoc psychiczna lub emocjonalna	Zachowania obliczone na zadawanie psychicznego cierpienia, poniżanie, wywoływanie niepokoju, lęku lub poczucia winy, „umyślne czynności, które wykorzystują nie siłę fizyczną, lecz mechanizmy psychologiczne, powodujące zachwianie pozytywnego obrazu własnej osoby u ofiary” ²¹ ;
Przemoc ekonomiczna	Nielegalne lub niewłaściwe wykorzystywanie zasobów materialnych osoby starszej: okradanie, defraudacje, zmuszanie siłą lub podstępem do niekorzystnych decyzji finansowych, przywłaszczanie majątku;
Przemoc seksualna	Zmuszanie do niepożądanych kontaktów, zachowań lub rozmów o charakterze lub podtekście seksualnym;
Zaniedbanie	Zamierzone lub nieumyślne niezaspokajanie potrzeb biologicznych lub emocjonalnych osoby starszej przez jej opiekuna, niewykonywanie obowiązków, od których zależy jej dobrostan;
Porzucenie	Skrajna forma zaniedbania: opuszczenie osoby starszej niezdolnej do samodzielnego funkcjonowania przez bliskich odpowiedzialnych za zapewnienie jej opieki;
Samo zaniedbanie	Zachowania osoby starszej zagrażające jej dobrostanowi, zdrowiu, a nawet życiu; niezaspokajanie podstawowych potrzeb żywieniowych i higienicznych, zachowania zagrażające bezpieczeństwu;
Dyskryminacja	Traktowanie osób starszych gorzej niż innych z powodu wieku lub niepełnosprawności; kierowanie się negatywnymi stereotypami, uniemożliwianie lub utrudnianie korzystania z własnych praw i uczestniczenia w życiu społecznym;
Przemoc symboliczna	Narzucanie ludziom starszym zachowań i poglądów grup dominujących, deprecjonowanie poglądów i wspomnień, ignorowanie potrzeb religijnych lub duchowych.

Źródło: opracowanie własne.

²¹ M. Szczepanik, K. Goździk, E. Swend, *Zatrzymaj przemoc! Vademecum dla osób dotkniętych przemocą*, Centrum Organizacji Pozarządowych Wydział Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Miejskiego w Radomiu, Radom 2012.

Przypadki przemocy wobec osób starszych, zwłaszcza niedołączonych i zdanych na opiekę innych, budzą duże emocje w społeczeństwach, w których za kulturą oczywistość uchodzi założenie o godności każdego człowieka, jego prawie do życia w odpowiednich warunkach i podejmowaniu decyzji w istotnych sprawach dotyczących jego samego. Od lat osiemdziesiątych minionego wieku, kiedy to w Stanach Zjednoczonych przeprowadzono pierwsze zakrojone na dużą skalę badania dotyczące form i zasięgu tego zjawiska, tematyka ta skupia uwagę nie tylko badaczy, których zainteresowania obejmują szeroki zakres problemów społecznych i możliwych form pomocy grupom lub kategoriom osób doświadczających różnych form dyskryminacji, ale również opinii publicznej. Mimo że w ramach działań z zakresu polityki społecznej zaproponowano już wiele środków zaradczych i inicjatyw ukierunkowanych na pomoc osobom starszym, to tematyka ta pozostaje wciąż aktualna, również ze względu na to, że prawdziwe rozmiary zjawiska są znacznie większe niż wynikałoby to z oficjalnie publikowanych statystyk.

Podkreśla się, że każdy rodzaj przemocy stanowi naruszenie praw człowieka – pogwałcenie jego prawa do życia, bezpieczeństwa osobistego, wolności, godności oraz fizycznej i umysłowej integralności. Jest istotną przyczyną urazów, choroby, utraty produktywności, izolacji i rozpacz²². Może prowadzić do urazów fizycznych, pogorszenia zdrowia psychicznego (przewlekły stres, depresja, pogorszenie funkcji poznawczych), a także do poważnych konsekwencji społecznych.

W przypadku przemocy zwykle nie ma się do czynienia wyłącznie z jedną jej formą; poszczególne formy pojawiają się łącznie lub

---

²² WHO, A Global Response to Elder Abuse and Neglect: Building Primary Health Care Capacity to Deal with the Problem Worldwide: Main Report, World Health Organisation 2008, s. 1.

są ze sobą bezpośrednio powiązane. Doznawanie więcej niż jednej formy przemocy równocześnie lub w niewielkich odstępach czasu to tzw. multiwiktyimizacja. Jak zauważa Dorota Chimicz, skumulowane obciążenie wiktyimizacją (wiktyimizacja – proces stawiania się ofiarą) jest silnie powiązane z symptomami zdrowia psychicznego i fizycznego. „Multiofiary doświadczają wyraźnie wysokiego poziomu niepokoju, mierzonego na podstawie listy objawów, które zawierają wskaźniki lęku, depresji i gniewu. U osób narażonych na traumatyczne doświadczenia wielu form przemocy, znacznie częściej niż wcześniej uważano, rozwijają się poważne bio-psycho-społeczne zaburzenia, włączając także objawy charakterystyczne dla zespołu stresu pourazowego (ang. *Posttraumatic Stress Disorder*, PTSD) [...] Niestety często zdarza się, że oznaki doznawanej traumy wynikającej z bycia multiofiarą w podeszłym wieku mogą zostać niewłaściwie interpretowane lub przypisane pogarszającemu się zdrowiu fizycznemu i psychicznemu. Badania pokazują, że objawy złożonego PTSD mogą być podobne do objawów otępienia. Wycofanie się, pobudzenie, utrata pamięci, trudności z rozwiązywaniem problemów, dezorientacja w czasie lub przestrzeni, agresja słowna, trudności w zasypianiu oraz zachowanie przypominające zachowania dziecka mogą być objawami zarówno demencji, jak i traumy doznawanej przez osoby starsze”²³.

Przemoc wobec seniorów może mieć miejsce w rodzinie, ale także w instytucjach i placówkach pomocowych. Wyraża się zwykle w niewłaściwych formach komunikowania się z pensjonariuszami na skutek niedostatecznych kompetencji społecznych personelu (wyśmiewanie, poniżanie, etykietowanie), ale również w przemocy psychicznej (ignorowanie cierpienia seniora, lekceważenie jego

²³ D. Chimicz, *Multiwiktyimizacja w opinii hospitalizowanych seniorów z niepełnosprawnością – wstępna ocena zjawiska*, „Praca Socjalna” 2019, nr 5 (34), s. 29.

uczuciu, takich jak miłość, przywiązanie, tęsknota), a nawet w przemocy fizycznej. Niekiedy ogranicza się do pojedynczych incydentów, ale częściej ma charakter powtarzalny, a nawet narastający: z biegiem czasu nasila się, przyjmując coraz bardziej drastyczne formy. Zapobieganie temu zjawisku wymaga wielosektorowego i multidyscyplinarnego podejścia.

3. Formy przemocy i ich symptomy

Nadużycia wobec osób w starszym wieku objawiają się w wielu formach, jednak wszystkie z nich to zachowania bazujące na zależności i bezbronności osoby oraz jej lęku. Mogą one przybierać formę „gorącą”, czyli taką, która wiąże się z wybuchami agresji fizycznej i słownej, krzykiem, wściekłością, utratą zahamowań emocjonalnych. Oprócz tego przemoc może także wyrażać się w formie „chłodnej” – mniej dostrzegalnej, lecz nie mniej szkodliwej. „Chłodna” przemoc to taka, której towarzyszy premedytacja; sprawca nie poddaje się emocjom, ale w sposób przemyślany planuje i podejmuje zachowania mające na celu zastraszenie i podporządkowanie sobie ofiary²⁴.

Poniższe tabele przedstawiają konkretne formy oraz symptomy, które wskazują na poszczególne typy przemocy: fizyczną, emocjonalną, ekonomiczną, seksualną, zaniedbanie/samozaniedbanie i opuszczenie, dyskryminację oraz przemoc symboliczną.

²⁴ J. Mellibruda, *Oblicza przemocy*, Remedium, Warszawa 1993.

Tabela 2. Przemoc fizyczna

Formy	Symptomy
<p>Bicie ręką lub z użyciem narzędzia, klepanie, klapsy, szturchanie, popychanie, przewracanie, policzkowanie, szarpanie, potrząsanie, ściskanie, wykręcanie rąk, duszenie, gryzienie, szczypanie, ciągnięcie za włosy, kopanie, przypalanie, rzucanie w osobę starszą przedmiotami, karmienie z użyciem siły, wmuślanie leków, środków nasennych lub narkotyków, przymusowe cewnikowanie, niedelikatne wykonywanie czynności higienicznych, unieruchamianie, wiązanie lub zamykanie w pomieszczeniu, przymuszenie do siedzenia, zabranianie snu, znęcanie się nad zwierzętami domowymi, niszczenie przedmiotów należących do osoby starszej.</p>	<p>Siniaki w nietypowych miejscach (twarz, szyja, nadgarstki, kostki), oparzenia, zadrapania, bolące miewska, guzy, podbite oczy, krwiaki, skaleczenia i rany świeże lub na różnych etapach gojenia, pręgi, ślady wiązania lub ściskania, ślady klucia lub przypalania, nacięcia, urazy wewnętrzne, osłabienie, niewyjaśnione krwawienia, skręcenia, zwichnięcia, złamania kończyn lub podstawy czaszki, niewyjaśnione upadki i urazy, urazy w okolicach, które raczej nie są wynikiem upadku starszej osoby (okolicce powiek, usz, szyi, ramion, złamania żeber) niedożywnie lub odwodnienie bez przyczyn chorobowych, potłuczone okulary lub oprawki, podarta odzież, ślady krwi na ubraniu, wyrwane włosy, laboratoryjne wyniki przedawkowania lub niedoboru przepisanych leków, niewykorzystane leki lub zbyt częste powtarzanie recept, nieuzasadniona utrata masy ciała, nagła zmiana zachowania osoby starszej, symptomy leku, obawy przed opiekunem, brak zgody opiekuna na rozmowę lub przebywanie z osobą starszą sam na sam, odmowa odwiedzin, niskie standardy higieniczne i inne dowody nieodpowiedniej opieki, odmawianie zamykania w pomieszczeniu, przymuszenie do siedzenia, zabranianie snu, znęcanie się nad zwierzętami domowymi, niszczenie przedmiotów należących do osoby starszej.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Przemoc psychiczna (emocjonalna)

Formy	Symptomy
<p>Działania werbalne lub niewerbalne: zadawanie bólu psychicznego, dręczenie, krzyki, obelgi, napaści słowne, znieważanie, groźby wyrządzenie krzywdy osobie starszej lub jej bliskim, wybuchy gniewu, agresja, rozkazy, narzucanie własnych opinii i poglądów, zastraszenie, szantażowanie, wyzywiska i wulgarny, upokarzanie, nadmierne spoufalanie się, brak respektu, przerywanie wypowiedzi, wzbudzanie poczucia winy, poniżanie, wyśmiewanie, obmawianie, ignorowanie, „ciche dni”, nierespektowanie prywatności, ignorowanie prośb, obojętność na ból i cierpienie, lekceważenie uczuć, nierespektowanie nawyków, nadopiekuńczość, infantylizacja (osoba starsza traktowana jest jak dziecko), podkreślanie obniżeń możliwości umysłowych i fizycznych osoby starszej, odmowa pomocy, izolowanie od rodziny i przyjaciół, mówienie źle o osobach bliskich, zniechęcanie do aktywności i realizacji zainteresowań, brak stymulacji psychologicznej, okazywanie pogardy i lekceważenia, inicjowanie kłótni, ograniczanie dostępu do informacji, zabieranie przedmiotów, do których osoba starsza jest przywiązana, zmuszanie do chodzenia w pizamie lub szlafroku, nieustanna kontrola i ograniczanie swobody, pozbawianie prawa wyboru, odsuwanie od decyzji dotyczących własnej osoby, różne formy manipulacji psychicznej.</p>	<p>Zdenerwowanie, wzburzenie, ciągły niepokój, lęk, podejrzliwość, zagubienie i dezorientacja, bierność, bezradność, wycofanie, brak zainteresowania kontaktami społecznymi, niekomunikatywność, smutek, milczenie, zamknięcie się w sobie, objawy rezygnacji lub depresji, brak żywych reakcji emocjonalnych, symptomy braku zaufania do opiekuna, unikanie kontaktu wzrokowego i werbalnego z opiekunem, niechęć do otwartej rozmowy z osobami trzecimi, sprzeczne wypowiedzi, nietypowe zachowania, chwiejność emocjonalna, wahania nastrojów, zmiana nawyków żywieniowych, problemy ze snem, obniżenie poczucia własnej wartości, nadmierne pobudzenie lub apatia, niewyjaśnione bóle i inne objawy somatyczne mogące wskazywać na stres, samookaleczanie, planowanie samobójstwa lub groźenie samobójstwem, zgłoszenie osoby starszej o tym, że jest źle traktowana.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Przemoc ekonomiczna

Formy	Symptomy
<p>Kradzież pieniędzy lub mienia osoby starszej, oszustwa bankowe, nieuprawnione korzystanie z jej własności, defraudacja, fałszowanie podpisów, namawianie do podpisania niekorzystnych finansowo dokumentów lub zobowiązań zawierających zapisy, których osoba starsza nie jest w stanie przeczytać lub ich nie rozumie, nadużywanie pełnomocnictw, namawianie lub przymuszanie szantażem do zmian w testamentie lub innych dokumentach finansowych, nadmierne obciążanie kosztami, realizowanie czeków bez upoważnienia, zadłużanie, pozbawianie seniora emerytury bądź renty przez dzieci, wnuki lub opiekuna, nieuczciwe praktyki handlowe wykorzystujące mniejsze kompetencje seniora w zakresie wykorzystywania nowoczesnych technologii i rozpoznawania mechanizmów marketingowych, nakłanianie podstępem do zakupu zbędnych usług lub towarów, odmawianie osobie starszej dostępu do jej własnych funduszy, limitowanie wydatków, dokonywanie zakupów na koszt seniora bez jego wiedzy, wyłudzenie pieniędzy przez osoby podające się za członków rodziny (metoda „na wnuczka”), przedstawicielei fundacji i stowarzyszeń, nachodzenie osób starszych w domach przez handlowców i akwizytorów, okradanie mieszkani przez osoby podające się za pracowników administracji, ZUS-u, opieki społecznej lub policji, kradzież z włamaniem, rabunki, oszustwa kryminalne.</p>	<p>Nagłe zmiany na rachunku lub lokacie bankowej seniora, nieoczekiwana zmiana testamentu, niewyjaśnione wypłaty dużych sum pieniędzy w oddziałach banku lub bankomatach, udzielanie upoważnień osobom spoza rodziny, niewyjaśnione zniknięcia pieniędzy, wiziterii lub dobytku przechowywanych w domu, pogorszenie warunków życia, opieka świadczona poniżej standardu mimo dostępności środków finansowych, brak środków daru mimo dostępnosci środków finansowych, brak środków finansowej, nieopłacanie rachunków, podpisy na dokumentach finansowych niezgodne z charakterem pisma osoby starszej, niewyjaśnione przepisanie lokalu lub innych składników majątku na członków rodziny lub osoby spoza rodziny, nagłe pojawienie się niezaangażowanych wcześniej krewnych roszcujących sobie prawa do majątku osoby starszej, zamawianie przez seniora towarów i usług, które nie są mu potrzebne, zgłoszenie przez osobę starszą oszustwa, szantażu lub wykorzystywania finansowego.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5. Przemoc seksualna

Formy	Symptomy
<p>Sktanianie przemocą do niedobrowolnego kontaktu seksualnego wszelkiego rodzaju, gwałt, wymuszanie stosunków seksualnych lub innych niechcianych zachowań seksualnych niezgodnych z systemem wartości osoby starszej, molestowanie, dotykanie miejsc intymnych, zmuszanie osoby starszej do oglądania zdjęć lub filmów o charakterze erotycznym lub pornograficznym, wymuszanie nagości, zmuszanie do rozmów i żartów z podtekstem seksualnym, insynuacje, wysmiewanie seksualności, obnażanie się w obecności osoby starszej.</p>	<p>Siniaki wokół piersi lub w okolicach narządów płciowych, ślady ugryzień, ból w okolicach intymnych, częste skargi na ból brzucha, niewyjaśnione infekcje narządów płciowych lub choroba weneryczna, niewyjaśnione krwawienia z pochwy lub odbytu, podarta lub zakrwawiona bielizna, zmiany w zachowaniu osoby starszej: okazywanie agresji przy próbie kontaktu dotykowego, zamykanie się w sobie, samookałeczenie się, przejawianie obawy przed opiekunem: stany lękowe, zgłoszenie osoby starszej o molestowaniu seksualnym lub zgwałceniu.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6. Zaniedbanie, opuszczenie i samozaniedbanie

Formy	Symptomy
Niedostarczanie osobie starszej środków pozwalających na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych: żywności, wody, odzieży, schronienia, odpowiednich warunków sanitarnych, ogrzewania, środków higieny osobistej, niepodawanie leków, ograniczenie lub blokowanie kontaktu z przedstawicielami służby zdrowia lub pomocy społecznej, głodzenie, brak pomocy w wykonywaniu codziennych czynności w przypadku osób z niepełnosprawnością, brak odpowiedniej opieki pielęgnarskiej, brak zainteresowania społecznymi i emocjonalnymi potrzebami seniora, zmuszanie do długotrwałego przebywania bez opieki w domu, nieodwiedzenie seniora w domu opieki, zajęcie mieszkania osoby starszej bez zamiaru zaopiekowania się nią, pozostawienie osoby starszej bez wskazań medycznych na długi czas w szpitalu, odmawianie jej odbioru ze szpitala, porzucenie seniora w dowolnym miejscu publicznym, zakładzie opiekuńczym lub innej podobnej instytucji.	odwodnienie, niedożywienie, nielezione odleżyny, zaniedbania higieny osobistej, nielezione problemy zdrowotne, niewłaściwe warunki życia (szkodliwe dla zdrowia lub niebezpieczne), brak ogrzewania, kanalizacji, bieżącej wody, nieporządek, brud, pachy, wszy, obecność gryzoni, zabrudzona pościel, odór ciała, zapach mocz, nieodpowiednia odzież, brak niezbędnych środków medycznych (okulary, aparaty słuchowe, protezy), zaniedbany wygląd zewnętrzny, głód, pragnienie, depresja, spadek masy ciała, wysypki, rany, podkrążone oczy, zbieractwo (gromadzenie zużytych opakowań, złomu, starych gazet itp.).

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7. Dyskryminacja i przemoc symboliczna

Formy	Symptomy
Szykanowanie lub gorsze traktowanie z powodu wieku i obniżonej sprawności fizycznej i psychicznej, powielanie negatywnych stereotypów, etykietowanie, niedostosowanie funkcjonowania instytucji do potrzeb osób starszych, bariery architektoniczne, społeczne przyzwolenie na traktowanie seniorów w sposób pobłażliwy lub lekceważący, traktowanie starości jako okresu nieprzydatności zawodowej i obciążenia dla społeczeństwa, ignorowanie trudności osób starszych w posługiwaniu się nowymi technologiami i rozumieniu zasad funkcjonowania współczesnych instytucji, juvenilizm (promowanie młodości jako wartości samej w sobie), wysmiewanie poglądów religijnych, moralnych czy politycznych osób starszych, deprecjonowanie ich przywiązania do tradycji, lekceważenie pamiętek i wspomnień, narzucanie własnego obrazu świata, wymuszanie na ludziach starych zachowań, które są wygodne dla osób/grup dominujących.	Obniżenie poczucia własnej wartości, brak wiary w siebie, poczucie bezradności i bezsilności, smutek, przekonanie o własnej nieprzydatności, poczucie osamotnienia i niezrozumienia, lęk w kontekstach społecznych, brak asertywności, uległość i podporządkowanie, rezygnacja z uczestnictwa w różnych sferach życia społecznego, bierność i postawa rezygnacji.

Źródło: opracowanie własne.

Odrębną formą przemocy, o której należy też wspomnieć, jest przemoc, której dopuszczają się wobec innych (rodziny, opiekunów) sami seniorzy. Można wskazać przynajmniej kilka przyczyn tego zjawiska, które są związane ze zmianami psychofizycznymi dokonującymi się w organizmie osoby starszej. Przyczyną irytacji lub złości może być ograniczenie mobilności, utrata słuchu, pogorszenie wzroku, kłopoty ze snem, przyjmowane leki. Agresję wobec osób bliskich mogą wywoływać schorzenia powodujące chroniczny ból, który wywołuje zmęczenie i rozdrażnienie. Demencja i inne choroby wieku podeszłego wiążą się często z huśtawką nastrojów, zwiększeniem podejrzliwości i ogólnego negatywnego stosunku do osób z najbliższego otoczenia. Zachowania agresywne mogą być pośrednim skutkiem zmiany sytuacji życiowej seniora (pogorszenie warunków socjalno-bytowych, poczucie opuszczenia lub zaniedbania przez członków rodziny, samotność, lęk przed śmiercią)²⁵.

4. Wskaźniki przemocy u opiekunów osób starszych

Rozpoznanie przemocy, której ofiarą jest osoba starsza, wymaga wiedzy na temat tego, jakie zachowania należy uznać za przemoc, a także jakie są symptomy i konsekwencje owych zachowań. Światowa Organizacja Zdrowia opracowała dwa rodzaje wskaźników znęcania się nad osobami starszymi: dotyczące ofiary oraz dotyczące opiekuna (WHO, 2002). Wskaźniki odnoszące się do ofiary przemocy, w podziale na różne jej typy, zostały przedstawione w tabelach 2–7. W tym podrozdziale skoncentrujemy się zatem

²⁵ E. Jaroszewska, *Starość i agresja – osoby starsze jako ofiary oraz sprawcy przemocy*, <http://www.problempolitykispolecznej.pl/Starosc-i-agresja-osoby-starsze-jako-ofiary-noraz-sprawcy-przemocy,123238,0,1.html> [dostęp: 24.04.2022].

na drugiej grupie wskaźników – tych dotyczących opiekuna osoby starszej. Mimo że niekoniecznie są one dowodem nadużycia, powinny jednak zachęcać do dalszej obserwacji sytuacji osoby starszej i ewentualnego wdrożenia działań zapobiegawczych lub pomocowych. Możliwe nadużycia ze strony opiekuna mogą sygnalizować następujące wskaźniki:

- wybuchowy charakter, skłonność do agresywnych zachowań (w wymiarze fizycznym lub werbalnym);
- zaburzenia psychiczne lub ogólny zły stan zdrowia;
- uzależnienie od alkoholu, narkotyków lub leków;
- stosowanie lub doświadczanie przemocy w przeszłości;
- obwinianie starszej osoby (np. za nietrzymanie moczu), niedowierzenie jej;
- traktowanie osoby starszej jak dziecko, lekceważenie;
- izolowanie osoby starszej od kontaktów społecznych, niedopuszczanie do tego, aby przebywała/rozmawiała z kimś sama;
- odrzucanie pomocy ze strony instytucji;
- oskarżanie innych o zły stan zdrowia lub złe samopoczucie podopiecznego;
- niestosowanie się do poleceń lekarskich, jak np. podawanie leków, zapewnienie odpowiedniej diety;
- unikanie odpowiedzi na pytania o szczegóły opieki;
- udzielanie niekonsekwentnych wyjaśnień co do stanu psychicznego i fizycznego seniora;
- okazywanie nadmiernego zaniepokojenia lub obojętności;
- schludny wygląd, podczas gdy osoba starsza jest zaniedbana;
- uzależnienie finansowe od podopiecznego;
- stawianie sobie nierealnych wymagań, przepracowanie, rezygnacja z zastępstw i pomocy osób trzecich;
- kłopoty rodzinne lub finansowe;

- nieumiejętność odreagowywania stresu, brak osób, od których opiekun mógłby doświadczać wsparcia emocjonalnego²⁶.

5. Statystyki przemocy na świecie i w Polsce

Znęcanie się nad osobami starszymi jest ważnym problemem zdrowia publicznego. W 2017 roku przeprowadzone zostały badania w 28 państwach świata (łącznie 52 badania). Na podstawie ich wyników można oszacować, że w ciągu ostatniego roku 1 na 6 osób (15,7%) w wieku 60 lat i starszych padło ofiarą jakiejś formy nadużycia²⁷. Dane te należy zresztą traktować jako szacunkowe; realną ocenę zjawiska uniemożliwia bowiem duża liczba nieujawnionych incydentów. Istnieje również niewiele danych dotyczących skali problemu w instytucjach, takich jak szpitale, domy opieki i inne placówki opieki długoterminowej. Przegląd ostatnich badań dotyczących znęcania się nad osobami starszymi w placówkach instytucjonalnych pokazuje, że 64,2% personelu było świadkiem jakiejś formy przemocy w ciągu ostatniego roku²⁸. Według raportu Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) co najmniej 4 miliony osób starszych w Europie co roku pada ofiarą przemocy fizycznej, 29 milionów – przemocy psychicznej, a 2,5 tys. ginie z rąk najbliższych²⁹.

²⁶ B. Tobiasz-Adamczyk, *Czynniki sprzyjające występowaniu przemocy*, [w:] B. Tobiasz-Adamczyk (red.), *Przemoc wobec osób starszych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 39–42.

²⁷ Y. Yon, C.R. Mikton, Z.D. Gassoumis, K.H. Wilber, *Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis*, „Lancet Global Health” 2017, nr 5(2), e147–e156, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28104184>.

²⁸ Y. Yon, M. Ramiro-Gonzalez, C. Mikton, M. Huber, D. Sethi, *The prevalence of elder abuse in institutional settings: a systematic review and meta-analysis*, „European Journal of Public Health” 2018, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29878101>.

²⁹ K. Piasecka-Olejnicza, *Każdy ma prawo do godnego życia i szacunku bez przemocy. Przemoc wobec osób starszych*, „Praca Socjalna” 2017, nr 32(3), s. 167.

Tabela 8. Statystyki przemocy według danych WHO

	Przemoc wobec osób starszych w środowisku lokalnym	Przemoc wobec osób starszych w placówkach instytucjonalnych	
Rodzaj nadużycia	Zgłoszone przez osoby starsze	Zgłoszone przez osoby starsze i ich pełnomocników	Zgłoszone przez personel
Ogólna częstość występowania	15,7%	Brak wystarczających danych	64,2% lub 2 na 3 pracowników
Przemoc psychiczna	11,6%	33,4%	32,5%
Przemoc fizyczna	2,6%	14,1%	9,3%
Nadużycia finansowe	6,8%	13,8%	Zbyt mało danych
Zaniedbanie	4,2%	11,6%	12,0%
Wykorzystywanie seksualne	0,9%	1,9%	0,7%

Źródło: WHO, Abuse of older people, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/abuse-of-older-people> [dostęp: 10.09.2022].

Rozpowszechnienie przemocy wobec osób starszych zarówno w środowiskach lokalnych, jak i w instytucjach wzrosło podczas pandemii COVID-19. Opublikowane w 2021 roku wyniki badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych pokazują, że wskaźniki zachowań przemocowych mogły wzrosnąć nawet o 84%³⁰. Zjawisko to będzie również w przyszłości wykazywać tendencję wzrostową z uwagi na starzenie się populacji w wielu państwach świata, co oznacza, że nawet jeśli odsetek seniorów-ofiar przemocy nie zmieni się, to i tak ich ogólna liczba gwałtownie wzrośnie. Prognozy mówią nawet o 320 milionach potencjalnych ofiar wśród osób starszych do 2050 roku, ponieważ globalna populacja osób w wieku 60 lat i więcej wzrośnie do 2 miliardów do 2050 roku.

³⁰ E.S. Chang, B.R. Levy, *High prevalence of elder abuse during the COVID-19 pandemic: risk and resilience factors*, „The American Journal of Geriatric Psychiatry” 2021, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33518464/>.

Z badań Wolfa i Pillemer wynika, że największe ryzyko stania się ofiarą przemocy dotyczy osób w wieku od 75 do 84 lat (37,3%)³¹. Sprawcami przemocy wobec tej grupy wiekowej są przede wszystkim członkowie rodzin (89,7%), najczęściej dorosłe dzieci (47,3%), małżonkowie (19,3%), inni członkowie rodziny (8,8%), częściej mężczyźni niż kobiety (tylko w przypadku zaniedbania jest odwrotnie), często bliscy uzależnieni, mający problemy ze zdrowiem psychicznym, stosujący przemoc w przeszłości, uzależnieni finansowo od seniora³².

We Francji w 2011 roku sporządzone zostały statystyki, których źródłem była liczba połączeń z ogólnokrajowym telefonem zaufania dla ludzi starszych potrzebujących pomocy. Odnotowano 3850 połączeń; znaczną większość dzwoniących (75%) stanowili seniorzy mieszkający we własnych domach. Na tej podstawie przyjęto, że w samej tylko Francji różnych form przemocy doświadczyło około 600 tys. osób; dotyczyło to 5% ludzi powyżej 65. roku życia i 15% powyżej 75. roku życia. Z kolei badania przeprowadzone na terenie Irlandii (*National Centre for the Protection of Older People*) wskazują na wzrastającą liczbę doniesień o przypadkach przemocy w ciągu ostatnich lat (o 22% między 2008 a 2011 rokiem). Świadczy to o wzroście uważności i świadomości społecznej na temat rodzajów przemocy i sposobów zaradzania jej. W 2012 roku ofiarami przemocy lub zaniedbania padło w tym kraju około 10 tys. osób starszych.

Wspomniane badania dają również obraz procentowego udziału różnych form przemocy w ogólnej liczbie zgłoszeń. Większość z nich stanowią formy przemocy psychicznej, w dalszej kolejności powodami zgłoszenia było zaniedbanie oraz przemoc fizyczna. Jeśli chodzi o sprawców, to najczęściej są to członkowie najbliższej ro-

³¹ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 83–86.

³² W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Esterhaz, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 97–99.

dziny: w 44% przypadków sprawcami przemocy byli syn lub córka, w 18% mąż lub żona, również w 18% inni krewni. Osoby niespokrewnione (opiekun, inne osoby) łącznie stanowiły 21% sprawców. Nie zanotowano natomiast żadnego przypadku przemocy ze strony wolontariuszy. Organizacja potwierdza również, że prezentowane dane stanowią jedynie niewielki odsetek zdarzeń, które powinny być przedmiotem zgłoszenia. Z kolei badanie przeprowadzone w 2010 roku w pięciu państwach europejskich (Portugalia, Belgia, Finlandia, Austria i Litwa) wśród 2880 kobiet w wieku między 60 a 97 lat pokazały, że ponad 28% z nich w ciągu minionego roku doświadczyło przynajmniej jednej z form przemocy³³.

Przemoc wobec osób starszych stanowi ważny problem społeczny również w Polsce. W 2009 roku badania tego zjawiska przeprowadził Instytut Psychologii PAN na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Wyniki badania pokazały, że respondenci dość często spotkali się z przypadkami krzywdzenia osób starszych i niepełnosprawnych w rodzinie. 59,7% badanych miało informacje o stosowaniu przynajmniej jednej formy przemocy wobec osób starszych spoza własnej rodziny, natomiast 30,1% przyznało, że przemoc miała lub ma miejsce w ich rodzinie³⁴. Badania ujawniły, że 11,8% Polaków izolowało się od starszych członków rodziny, 13,2% stosowało wobec nich przemoc ekonomiczną³⁵.

³³ *Misshandlung älterer Menschen*, „UNECE Kurzdossier zum Thema Altern” 2013, nr 14, s. 3–5.

³⁴ K. Korzeniowski, P. Radkiewicz, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Raport z badania ogólnopolskiego 2015 r. oraz badania porównawczego z lat 2009–2015*, Polska Akademia Nauk, Instytut Psychologii, Warszawa 2015.

³⁵ B. Tobiasz-Adamczyk, *Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych na przemoc*, [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska (red.), *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2010, s. 33–67.

W sprawozdaniu z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 26% badanych odpowiedziało, że w 2014 roku w ich otoczeniu były rodziny, w których miały miejsce przypadki przemocy wobec osób starszych lub niepełnosprawnych.

Kolejne badanie dotyczące omawianego problemu, przeprowadzone w 2015 roku, również przez Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej doprowadziło do podobnych wniosków. Spośród badanych 41,23% spotkało się z przypadkami przemocy fizycznej wobec osób starszych. Najczęściej wymieniano w tym kontekście „izolowanie, zamykanie” (41,2%), „szarpanie, popychanie, poszturchiwanie” (40,7%), „uderzanie, bicie” (38,4%). Jednak na pytanie o stosowanie przemocy fizycznej wobec seniorów we własnej rodzinie 83,1% respondentów odpowiedziało, że w ich rodzinie przemoc taka nie miała miejsca. Z przemocą ekonomiczną poza rodziną zetknęło się 38,3% ankietowanych, zaś w rodzinie 16,7% (zabieranie pieniędzy, własności, zmuszanie do pracy). Przemoc psychiczną wobec seniorów poza rodziną zaobserwowało 36,5% respondentów, natomiast 16,1% przyznało, że miała ona miejsce w ich rodzinie. Ponad 20% badanych miało informacje o przypadkach przemocy seksualnej wobec seniorów (poza rodziną), natomiast w rodzinie 7,9%³⁶.

Przytoczone statystyki pozwalają na dostrzeżenie wagi problemu, ale nie dają wyobrażenia o rzeczywistej skali zjawiska, ponieważ opisują tylko sytuacje zgłoszone. Zdaniem badaczy z Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego (*American Psychological Association, APA*) na jeden zgłoszony przypadek przemocy wobec osoby starszej przypadają 23 przypadki nieujawnione³⁷.

³⁶ K. Korzeniowski, P. Radkiewicz, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych...*, s. 5–16.

³⁷ www.apa.org [dostęp: 12.08.2022]; por. D. Chmich, *Multiwiktyzacja...*, s. 24.

6. Dlaczego osoby starsze nie chcą zwracać się o pomoc?

Niski odsetek zgłoszeń przypadków przemocy przez seniorów, których one dotyczą, ich częste godzenie się z sytuacją i rezygnacja z podejmowania kroków, które mogłyby zmienić ich los, świadczy o niezwykle trudnej sytuacji osób starszych, szczególnie wówczas, gdy do nadużyć dochodzi w domu rodzinnym, a agresorami są osoby bliskie. Oprócz czynników emocjonalnych bardzo często sytuację ofiar komplikuje zależność materialna, mieszkaniowa lub niedołążność powodująca uzależnienie od pomocy innych. Najważniejsze przyczyny³⁸ utrzymywania w tajemnicy tego, że jest się ofiarą przemocy, to:

- Lęk przed pogorszeniem sytuacji

Wiele przypadków przemocy nie jest zgłaszanych, ponieważ starsi boją się poinformować policję, przyjaciół lub rodzinę o nadużyciu. Nie czynią tego z powodu strachu przed sprawcą i obawy, że ewentualna interwencja pracownika socjalnego czy policji jeszcze bardziej pogorszy ich relacje z oprawcą. Często jest przekonanie ofiar o bezskuteczności ścigania sprawcy, szczególnie, że akty przemocy dokonują się zazwyczaj bez świadków, co utrudnia skuteczne działania instytucji pomocowych. Starsi ludzie boją się, że zostaną oddani do domu starców lub wyrzuceni z domu, że sami sobie nie poradzą. Wszystko to sprawia, że brakuje im wewnętrznej determinacji, by ujawnić przypadki przemocy, a nawet jeśli zgłoszą się do jakiejś instytucji z zawiadomieniem lub prośbą o pomoc, szybko wycofują się ze współpracy.

³⁸ Por. E. Sygit, R. Ossowski, *Przemoc wobec osób starszych ze względu na ich wiek, płeć i wykształcenie*, „Gerontologia Polska” 2008, nr 3, s. 164; B. Tobiasz-Adamczyk, *Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych...*, s. 33–67.

- Wstyd i poczucie winy

Bycie ofiarą maltretowania fizycznego lub psychicznego przez członków najbliższej rodziny jest dla osób starszych wstydlive, zdarza się również, że ofiary dają się wpędzić agresorowi w poczucie winy. Osoby starsze cechuje duża potrzeba aprobaty społecznej i niechęć do bycia ocenianym jako osoba słaba i bezradna. Często podzielają one rozpowszechnione społeczne przekonanie, że nie powinno się wtajemniczać w sferę prywatną i rodzinną innych osób, stąd też obawiają się, że otoczenie społeczne (dalsza rodzina, sąsiedzi, znajomi) dowiedzą się o tym, co dzieje się w ich rodzinie, co być może pociągnie za sobą społeczny ostracyzm („co ludzie powiedzą?”).

- Mechanizmy wyparcia

Osoby starsze w sytuacji traumy często nie chcą wierzyć, że taka sytuacja ich spotyka, nie dopuszczają do świadomości faktu krzywdzenia, bagatelizują go i odmawiają przyznania, że raniące ich zachowania to przemoc. Mają nadzieję, że to, czego doświadczają, ma charakter incydentalny, że sprawca zrozumie swoją winę i nadużycia wkrótce się skończą.

- Poczucie solidarności wewnątrzrodzinnej

Większość aktów przemocy wydarza się w środowisku rodzinnym i pochodzi od osób najbliższych. W 70% przypadków sprawcą jest dziecko lub małżonek³⁹. Niekiedy seniorzy nie zgłaszają przemocy, bowiem powstrzymuje ich lojalność wobec najbliższych i obawiają się, że interwencja spowoduje ukaranie sprawcy, którego darzą miłością lub przywiązaniem. Jeżeli sprawcą jest syn lub córka,

---

³⁹ B. Tobiasz-Adamczyk, *Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych...*, s. 33–67.

starszy człowiek ma poczucie winy, sądzi bowiem, że zawiódł jako rodzic, ponieważ nie potrafił dostatecznie dobrze wychować swojego dziecka⁴⁰.

- Posiadanie cech predysponujących do bycia ofiarą

Osoby starsze często stają się ofiarami przemocy ze względu na izolację społeczną (samotność) oraz zły stan zdrowia powodujący uzależnienie od pomocy innych. Seniorzy nie są już tak silnie włączeni w sieć struktur społecznych jak dzieci, ludzie młodzi i osoby w wieku produkcyjnym; rzadko angażują się również w działalność organizacji społecznych i grup nieformalnych. Brak wsparcia i kontroli ze strony instytucji życia społecznego sprawia, że przemoc często pozostaje nieujawniona, ponieważ osoba nie czuje wsparcia ze strony otoczenia społecznego, a często brakuje jej również wiedzy o tym, gdzie może zwrócić się o radę i poszukiwać pomocy. Bierną postawę osób starszych wzmacniają również takie cechy osobowości, jak uległość, naiwność, niskie poczucie własnej wartości⁴¹.

- Trudna sytuacja materialna

Chodzi tu głównie o zależność finansową i/lub mieszkaniową. Rodzice w podeszłym wieku mogą być zależne od finansowego wsparcia ze strony dzieci; żony, które przez większość życia zajmowały się domem i nie podjęły pracy zawodowej, mogą być zdane na finansowe wsparcie męża, gdyż nie posiadają własnych źródeł utrzymania. Często ofiara przemocy ukrywa nadużycia, ponieważ nie ma dokąd się wyprowadzić i jest niejako zdana na życie pod jednym dachem z agresorem.

⁴⁰ A. Czabański, K. Lewicka-Pańczak, *Przemoc wobec osób starszych w świetle danych Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie w Poznaniu*, „Nowiny Lekarskie” 2012, nr 81(1), s. 59.

⁴¹ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 83–88.

- Przekonania religijno-moralne

Badania prowadzone przez M. i J. Halickich dotyczące starszych kobiet – ofiar przemocy pokazują, że o ich postawie decydują w dużym stopniu takie czynniki, jak tradycyjne wychowanie, wartości przekazane w procesie socjalizacji, a także przekonania religijne. Dostłowne rozumienie nauki Kościoła o małżeństwie jest w przypadku senierek częstym powodem rezygnacji z działań zmierzających do uwolnienia się od agresora. „Doświadczenia niektórych pracowników [socjalnych – przyp. A.Z.] wskazują na to, że ciągle są tacy duchowni, którzy zachęcają ofiarę przemocy, by nosiła swój krzyż, bo przecież przysięgała. Ale zdaniem innych narratorów mentalność duchownych się zmienia i coraz częściej można spotkać się z tym, iż kapłan mówi ofierze, gdzie może szukać profesjonalnej pomocy, dzięki której możliwe będzie przerwanie tej krzywdzącej ją relacji”⁴².

7. Inicjatywy na rzecz ochrony osób starszych w państwach europejskich – przykłady dobrych praktyk

Działania profilaktyczne mające na celu zapobieganie różnym formom przemocy i dyskryminacji osób starszych podejmowane są we wszystkich państwach europejskich z większą lub mniejszą intensywnością, jednak jeszcze do niedawna były one podejmowane wraz z działaniami na rzecz innych potencjalnych ofiar, najczęściej ofiar przemocy domowej. Choć nie można odmówić dobrej woli tym, którzy angażowali się w takie programy, to jednak

⁴² M. Halicka, J. Halicki, *Doświadczenie życia w przemocy przez kobiety w starszym wieku*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 2013, nr 297, s. 123–134, tu: s. 131.

należy zwrócić uwagę na kilka istotnych szczegółów, które mogły zaważyć na ich niewystarczającej skuteczności. Po pierwsze, osoby starsze stanowią specyficzną zbiorowość wykazującą wiele cech wspólnych, takich jak zaawansowany wiek, podobne problemy zdrowotne, zbliżona sytuacja społeczna (zawodowa, rodzinna). Można więc założyć, że istota i uwarunkowania przemocy wobec tak zdefiniowanej zbiorowości będą miały pewne cechy odróżniające ją od przemocy wobec innych kategorii społecznych (kobiety, dzieci itp.). Po drugie, koncentracja na przemocy domowej prowadzi do niezauważania form przemocy, które mają miejsce gdzie indziej (w instytucjach pomocowych, szpitalach, w sferze publicznej). Po trzecie, jak pokazują wyniki obserwacji i badań, większość ludzi ma socjobiologicznie uwarunkowaną tendencję do współczucia i udzielania pomocy raczej osobom młodym niż starszym.

Tym bardziej więc na uwagę zasługują inicjatywy i deklaracje, które niejako wyodrębniają kategorię osób starszych spośród innych kategorii potencjalnych ofiar przemocy lub dyskryminacji. Jedną z najważniejszych to *Madrycki międzynarodowy plan działania w sprawie starzenia się społeczeństw z 2002 roku*⁴³. Wzywa on do podjęcia działań na rzecz zapewnienia jakości życia osobom w każdym wieku, w szczególności zaś możliwości prowadzenia niezależnego życia, zachowania zdrowia i dobrego samopoczucia. Wskazuje, że akty przemocy i nierównego traktowania osób starszych odbierają im prawo do godnego życia i pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Z kolei opracowany w 2012 roku *Wiedeński międzynarodowy plan działania „Społeczeństwo dla wszystkich kategorii wiekowych”* nakazuje podjęcie działań zwalczających wszelkie

⁴³ Vereinte Nationen (2002), Madrid International Plan of Action on Ageing, Report of the Second World Assembly on Ageing, Madrid, 8–12 April 2002, A/CONF.197/9, <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/mica2002/documents/Madrid2002Report.pdf> [dostęp: 21.11.2021].

formy krzywdzących stereotypów, zaniedbania, przemocy i dyskryminacji. Działania takie mogą przybierać trojaką formę: badań (statystyki, sondaże) mających na celu stwierdzenie, jakie są rzeczywiste rozmiary przemocy i dyskryminacji oraz z czego wynikają; działań prewencyjnych oddziałujących głównie na świadomość społeczeństwa; konkretnych działań pomocowych w sytuacji, gdy przemoc już ma miejsce.

a) Kampanie społeczne

Chodzi w nich o działania mające na celu wpłynięcie na społeczne przekonania i postawy wobec osób starszych, przede wszystkim przełamanie niekorzystnych stereotypów, które prowadzą w wielu przypadkach do działań dyskryminacyjnych i przemocowych. Celem strategii ma być więc uczulenie zarówno osób starszych, jak i tych, którzy sprawują nad nimi opiekę, na różne konteksty, w których może dochodzić do przemocy, i nauka rozpoznawania różnych jej form. Ważnym celem kampanii jest również rozpowszechnienie znajomości praw osób starszych oraz prezentacja organizacji, do których mogą one zwrócić się w razie potrzeby. Przykładem kampanii ukierunkowanej właśnie na takie cele może być kampania realizowana w 2012 roku w Czechach przez organizację pozarządową Život 90⁴⁴. Przy finansowym wsparciu czeskiego Ministerstwa Pracy i Spraw Socjalnych przeprowadzono kampanię zawierającą m.in. wywiady, spoty reklamowe w mediach i artykuły prasowe. Początek kampanii stanowiła gala charytatywna w Narodowej Operze w Pradze, następnie przez okres miesiąca temat ten był podejmowany w prasie codziennej, czasopiśmie i radiu, a 2 program czeskiego radia codziennie bezpłatnie oferował 20 minut czasu reklamowego. Do celów kampanii powstało 37 billboardów,

⁴⁴ Stopping Elder Abuse, (2006), Praha: Civic association ŽIVOT 90.

14 podświetlanych banerów na przystankach i stacjach metra oraz 340 plakatów rozmieszczonych w miastach całego kraju. Informacje były rozpowszechniane również poprzez strony internetowe oraz sieci społecznościowe⁴⁵.

b) Zapobieganie przemocy i dyskryminacji w ramach organizacji pozarządowych

W wielu państwach europejskich istnieją organizacje, które w sposób ciągły koordynują działania przeciw dyskryminacji i przemocy, sporządzają listy specjalistów zajmujących się tą tematyką, opracowują strategie i prowadzą biblioteki z literaturą przedmiotu. Przykładem jest maltańska organizacja MAPEA (*Maltese Association for the Prevention of Elder Abuse*). Jej głównym celem jest kształtowanie świadomości ludzi starszych, młodzieży i szeroko pojętej opinii publicznej we współpracy z przedstawicielami służby zdrowia, władz sądowniczych oraz instytucjami politycznymi. Organizacja na bieżąco śledzi badania i statystyki poświęcone tej tematyce, organizuje konferencje oraz co kwartał wydaje newsletter. Na stronie internetowej organizacji można znaleźć wiele przydatnych informacji skierowanych do wszystkich, którzy doświadczają przemocy. Organizowane są również imprezy o charakterze rozrywkowym (koncerty, wycieczki, zawody sportowe), z których dochód zasila fundusze przeznaczone na konkretne formy pomocy. Tego typu oferta zwiększa również krąg osób powiązanych z organizacją, niektóre z nich włączają się z czasem w jej działania jako wolontariusze⁴⁶.

⁴⁵ *Misshandlung älterer Menschen*, s. 7.

⁴⁶ http://victimsupport.org.mt/portfolio_page/fighting-elder-abuse-istri-na-2010-2013/ [dostęp: 21.11.2019].

c) Tworzenie sieci wsparcia

Poważnym problemem dla osób starszych może być społeczna izolacja. Aby jej przeciwdziałać, w Słowenii stworzono program „Starsi dla starszych”, którego celem jest zapobieganie osamotnieniu osób starszych oraz wykrywanie przypadków przemocy wobec nich. Organizatorem jest słoweński związek organizacji emerytów i rencistów. Stworzył on sieć wolontariuszy – osób starszych, które zobowiązały się do odwiedzania swoich starszych sąsiadów, szczególnie tych żyjących w samotności i rzadko opuszczających swoje mieszkania. Osoby te zostały najpierw przeszkolone w celu lepszego rozpoznawania potrzeb swoich podopiecznych, aby w razie potrzeby poinformować o nich organizacje pomocowe. W przypadku stwierdzenia jakichkolwiek form przemocy osoby te informują odpowiedni ośrodek pomocy społecznej, mogą też uczestniczyć w opracowywaniu strategii pomocy i ewentualnych postępowaniach sądowych. Dzięki projektowi udało się dotrzeć do 53% osób starszych niż 69 lat o ograniczonej mobilności. Ponad 3,3 tys. wolontariuszy odbyło ok. 437 tys. wizyt, w prawie 100 tys. przypadków zorganizowano jakąś formę pomocy⁴⁷.

d) Kontrola funkcjonowania domów spokojnej starości

Duża część przypadków złego traktowania – na przykład w formie przemocy fizycznej, zaniedbania czy przemocy psychicznej – ma miejsce w domach opieki (ok. 35%). Dlatego tematyka ta musi mieć swoje stałe miejsce w programie przygotowywania do zawodu opiekuna w klinikach, ośrodkach dziennego pobytu, DPS-ach.

⁴⁷ <http://www.zdus-zveza.si/starejsi-za-visjo-kakovost-zivljenja-doma> [dostęp: 21.11.2019].

Potrzebne są jednak również transparentne standardy dla ośrodków opieki na płaszczyźnie instytucjonalnej. Na przykład we Francji w 2007 roku powstała ANESM (*Agence nationale de l'évaluation et de la qualité des établissements et services sociaux*). Jest to organizacja kontrolująca na bieżąco (m.in. za pomocą rozsyłanych ankiet) wszystkie domy opieki i ośrodki medyczno-socjalne oraz badająca jakość oferowanych w nich usług. Podobną rolę pełni irlandzka HIQA (*Health Information and Quality Authority*), niezależny urząd nadzoru jakości i standardów w domach opieki. Przeprowadza on kontrole, formułuje zalecenia i dysponuje też pewnymi środkami prawnymi do ich egzekwowania. Chodzi tu o stworzenie kultury organizacyjnej stawiającej na pierwszym miejscu specyficzne potrzeby ludzi starszych. W ten sposób powstają wytyczne określające właściwe sposoby postępowania pracowników wobec podopiecznych. Chodzi między innymi o uwzględnianie w miarę możliwości ich życzeń, zapewnienie swobody poruszania się, odwiedzania rodziny i przyjaciół, a także przyjmowania odwiedzin u siebie. Zaleca się tworzenie komitetów, w skład których wchodzić będą również pensjonariusze, w celu omawiania najważniejszych problemów i wspólnego poszukiwania rozwiązań. Wskazuje się również na potrzebę ewaluacji stopnia zadowolenia mieszkańców z oferowanych usług, a także stworzenia instytucji męża zaufania, który będzie przyjmował skargi mieszkańców, sprawdzał ich zasadność oraz składał niezapowiedziane wizyty w placówkach.

W Niemczech w 2006 roku została opublikowana Karta Praw Osób Wymagających Opieki (*Charta der Rechte hilfe- und pflegebedürftiger Menschen*), określająca wyraźnie ich prawa, sformułowana prostym językiem, aby mógł z niej korzystać jak najszerszy krąg odbiorców. Stanowi ona dla osób starszych oraz ich bliskich kryterium oceny usług opiekuńczych. Karta zawiera osiem zasadniczych postulatów określających prawa wszystkich osób, które ze względu

na wiek, stan zdrowia czy inne czynniki są zdane na pomoc innych. Są to: prawo do uzyskiwania pomocy i wspierania samodzielności w celu prowadzenia życia możliwie samodzielnego i opartego na samostanowieniu; prawo do ochrony przed zagrożeniami duszy i ciała; prawo do ochrony sfery prywatności i intymności; prawo do wykwalifikowanej opieki dostosowanej do osobistych potrzeb i stanu zdrowia; prawo do uzyskiwania obszernych informacji na temat dostępnych form doradztwa, pomocy i opieki; prawo do szacunku, kontaktów z innymi ludźmi oraz udziału w życiu społecznym; prawo do życia zgodnie z zasadami swojej kultury, światopoglądu i do praktykowania własnej religii; prawo do godnej śmierci⁴⁸.

e) Przeciwdziałanie przemocy ekonomicznej

Poważnym problemem dotyczącym często osoby starsze, szczególnie cierpiące na demencję i mało mobilne, jest wykorzystywanie finansowe. Dlatego coraz częściej wskazuje się na potrzebę uświadamiania seniorów o istniejących w tej sferze zagrożeniach, a także o tym, w jaki sposób mogą się przed nimi zabezpieczyć. Jednym ze sposobów jest zachęcanie osób starszych do planowania z wyprzedzeniem i wydawania dyspozycji wówczas, gdy są jeszcze do tego zdolne. Informacje mogą dotyczyć wszelkich czynności pozwalających zachować kontrolę nad swoimi finansami, jak na przykład stałe zlecenia opłat bieżących rachunków przez bankowość internetową. Jeżeli osoba starsza sobie z tym nie radzi, w takich działaniach może pośredniczyć starannie dobrana osoba zasługująca na zaufanie. Personel medyczny i opiekunowie powinni zostać przeszkoleni i wyczuleni na sygnały alarmowe, na przykład nagłe

⁴⁸ Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, Charta der Rechte hilfe- und pflegebedürftiger Menschen, Rostock 2019 (wyd. 13), s. 8–21.

pojawianie się rzekomych przyjaciół czy nagłe zainteresowanie stanem finansów osoby starszej ze strony nieznanych wcześniej krewnych, nieoczekiwane decyzje o darowiźnie lub podpisywanie dokumentów, które może być skutkiem wymuszenia lub oszustwa. Wszystkie te działania mogą jednak być nieskuteczne bez współpracy ze strony pracowników banków. Nie chodzi tutaj o wymuszanie łamania tajemnicy bankowej, lecz choćby o to, żeby zwracali oni uwagę na duże przelewy lub częste wypłaty. Roszczenia osób trzecich powinny być starannie sprawdzane pod względem dokumentacji. O tym wszystkim powinni być informowani opiekunowie, których zadaniem byłoby reagować w przypadku podejrzeń, że osoba starsza jest w niebezpieczeństwie⁴⁹.

Kwestie bezpieczeństwa finansowego seniorów były jednym z ważnych punktów programu realizowanego w Niemczech w latach 2008–2012 przez Federalne Ministerstwo do Spraw Rodziny, Seniorów, Kobiet i Młodzieży we współpracy z Niemiecką Wyższą Szkołą Policji. Celem jednego z czterech modułów projektu „Bezpieczne życie w wieku starszym” było zapobieganie przestępstwom przeciwko mieniu. W jego ramach przeprowadzono szereg szkoleń dla pracowników banków, szczególnie osób zatrudnionych w regionalnych oddziałach, mających bezpośredni kontakt z klientami w wieku senioralnym, w celu uczulenia ich na potencjalnie problematyczne sytuacje oraz rozwinięcie komunikacyjnych kompetencji umożliwiających adekwatne i skuteczne reagowanie w przypadku jakichkolwiek podejrzeń. Oprócz tego opracowano medialną akcję uświadamiającą, a także ogólnodostępne broszury skierowane do osób starszych, w której przedstawione zostały najczęściej spotykane formy przestępstw (wyłudzenia, oszustwa, wymuszenia itp.), metody rozpoznawania niepokojących sygnałów świadczących

⁴⁹ *Misshandlung älterer Menschen*, s. 13.

o próbie przestępstwa, a także właściwe sposoby reagowania w takich sytuacjach⁵⁰.

f) Telefony zaufania

W przypadku pojawienia się już aktów przemocy wobec osób starszych pomocny może być bezpłatny i anonimowy telefon zaufania, gdzie dyżurujący wolontariusze, po odpowiednim przeszkoleniu, udzielaliby porad i w razie potrzeby kierowali do odpowiedniego specjalisty, który z kolei mógłby zapewnić wsparcie prawne oraz zorganizować pomoc (na przykład w formie wizyty domowej i sprawdzenia, czy osobie starszej coś grozi). Tego typu telefon zaufania (pogotowia socjalnego) funkcjonuje na przykład w Portugalii z inicjatywy rządowej od 2011 roku i ma zasięg ogólnokrajowy. Jest czynny całą dobę, dyżurują przy nim przygotowani do tego pracownicy socjalni i psychologowie, którzy przekazują w razie potrzeby informacje do innych służb socjalnych, szpitali czy na policję. Z telefonem współpracują lokalne zespoły Instytutu Bezpieczeństwa Socjalnego i Czerwonego Krzyża, gotowe do interwencji w sytuacjach kryzysowych. W 2010 roku skorzystało z tej formy pomocy ponad 300 osób w wieku ponad 65 lat, które zgłaszały głównie przypadki przemocy domowej i zaniedbywania⁵¹.

⁵⁰ Th. Görgen, B. Nägele, S. Kotlenga, S. Fisch, B. Kraus, K. Rauchert, *Sicher leben im Alter. Ein Aktionsprogramm zur Prävention von Kriminalität und Gewalt gegenüber alten und pflegebedürftigen Menschen*, Münster 2012, s. 19–22.

⁵¹ *Misshandlung älterer Menschen*, s. 15; por. <http://www4.seg-social.pt/linhas-de-apoio> [dostęp: 21.11.2019].

Uwagi końcowe

Przedstawione powyżej przykłady dobrych praktyk w zakresie przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych stanowią jedynie drobny wycinek wszystkich inicjatyw podejmowanych w państwach europejskich w tej dziedzinie. Niektóre z tych inicjatyw mają swoje odpowiedniki w polskim systemie pomocy społecznej, inne z kolei mogą stanowić rodzaj inspiracji dla kolejnych działań planowanych przez organizacje rządowe i pozarządowe w celu ochrony seniorów, którzy stanowią jedną z najstarszych, a w związku z tym najbardziej bezbronnych i narażonych na różne formy dyskryminacji, kategorii społecznych. Problematyka przemocy fizycznej, psychicznej, ekonomicznej czy symbolicznej wobec osób starszych jest w Polsce podejmowana w wartościowych badaniach i opracowaniach teoretycznych, jednak opracowań takich jest wciąż zbyt mało. W szczególności istnieje zapotrzebowanie na projekty, które miałyby bezpośrednie przełożenie na tworzenie konkretnych strategii pomocowych ukierunkowanych na poszczególne obszary problemów, z jakimi borykają się seniorzy.

Wśród kategorii działań, które mogłyby przyczynić się do poprawy sytuacji osób starszych we współczesnym społeczeństwie, szczególnie istotne wydają się dwie. Jedną z nich to działania uświadamiające skierowane do ogółu społeczeństwa. W ciągu ostatnich lat można było zaobserwować znaczący poziom wzrostu świadomości społecznej dotyczącej przemocy wobec kobiet oraz dzieci. Jest to tematyka, o której nie tylko często się mówi i pisze, ale która znajduje swoje odzwierciedlenie również w zmianach przepisów prawnych. Na tym tle świadomość problemu, jakim jest przemoc wobec osób starszych, wypada dość blado, co przekłada się także na niski stopień gotowości do reagowania na różne jej

przejawy – zarówno ze strony osób bezpośrednio nią dotkniętych, jak i ze strony otoczenia społecznego, które często problem bagatelizuje, a przejawy ageizmu w życiu społecznym ignoruje lub obraca w żart.

Druga kategoria to działania instytucjonalne na pograniczu opieki społecznej oraz prawa. Fakt, że wielu seniorów nie zgłasza przypadków przemocy fizycznej, psychicznej, wykorzystywania lub zaniedbania, wynika również z tego, że wielu z nich albo nie orientuje się do jakich instytucji mogliby zwrócić się ze swoim problemem, albo nie wierzy w skuteczność działań, które zostałyby podjęte w reakcji na zgłoszenie. Dlatego bardzo zasadny wydaje się postulat sformułowany przez Europejską Komisję Gospodarczą (UNECE) dotyczący stworzenia w poszczególnych państwach jednolitych ram prawnych ukierunkowujących działanie w przypadku różnego rodzaju wykroczeń i przestępstw skierowanych przeciw ludziom starszym. Ponieważ formy przemocy różnią się w poszczególnych przypadkach, mają do nich zastosowanie przepisy z różnych dziedzin prawa: w grę wchodzi zarówno prawo karne, jak i cywilne, poszczególne delikty mogą być ścigane z oskarżenia prywatnego lub publicznego. Dlatego potrzebne jest opracowanie jednolitych procedur postępowania w określonych kategoriach przypadków, a także stworzenie sieci specjalistów, instytucji i programów wspierających, takich jak programy ochrony ofiar oraz świadków, interdyscyplinarne zespoły wsparcia złożone z radców prawnych, adwokatów czy psychologów, wreszcie centra koordynacyjno-informacyjne, w których odpowiednio przeszkoleni pracownicy informowaliby seniorów o przebiegu procesów sądowych czy udzielaliby pomocy w wypełnianiu wniosków i formularzy⁵².

⁵² S. Reeves, J. Wyson, *Strategies to Address Financial Abuse*, „Journal of Elder Abuse & Neglect” 2010, vol. 22, nr 3–4, s. 328–334; *Misshandlung älterer Menschen*, s. 15–16.

Realizacja wiedeńskiego postulatu „Społeczeństwa dla wszystkich kategorii wiekowych” jest wielkim wyzwaniem dla współczesnych społeczeństw, wymagającym nie tylko dużych nakładów finansowych, lecz również sprawnego współdziałania instytucji, organizacji i stowarzyszeń funkcjonujących w różnych obszarach życia społecznego. Działania na rzecz osób starszych, często bezradnych, chorych i osamotnionych, nie są niestety priorytetem ani w sferze ekonomii – dominującej we współczesnym życiu społecznym – ani w sferze polityki. Są jednak miernikiem tego, w jakim stopniu współczesne społeczeństwo ceni jeszcze wartości podstawowe, takie jak godność każdego człowieka, prawo do wolności i samostanowienia, prawo do równego, demokratycznego uczestniczenia w życiu społecznym. Konkretnie działania na rzecz poprawy jakości życia osób starszych, szczególnie tych, którzy doznają jakiegokolwiek formy przemocy ze strony swojego otoczenia, są nie tylko koniecznością wynikającą z przyczyn społeczno-demograficznych, lecz również miarą wartości kultury, w której żyjemy.

Prawne aspekty przemocy wobec osób starszych

Przepisy zarówno prawa międzynarodowego, jak i krajowego, bardzo rzadko odnoszą się wprost do ludzi starszych. Nie oznacza to jednak, że powszechnie obowiązujące przepisy nie dotyczą tej części społeczeństwa, która ze względu na wiek, bezradność i niepełnosprawność wymaga szczególnej opieki państwa. Przejawia się to między innymi implementacją do polskiego systemu prawnego uregulowań zawartych w wielu aktach prawa międzynarodowego. Pisząc o przemocy należy zaznaczyć, że w zależności od jej rodzaju stosowana jest zarówno przez osoby starsze w stosunku do dzieci, jak i w ramach jednego pokolenia. Nie należy do rzadkości również stosowanie dolegliwych środków przemocowych przez wnuczki lub dzieci w stosunku do ich dziadków lub rodziców. Co prawda w niektórych konwencjach czy też aktach prawa międzynarodowego implementowanych do systemu polskiego prawa zwraca się uwagę na konieczność szczególnej ochrony przed przemocą osób starszych i niepełnosprawnych, to w praktyce rzadko znajdują one zastosowanie. Podstawowymi z nich są:

- 1) Zasady Działania ONZ na Rzecz Osób Starszych zatwierdzone w 1991 roku. W dokumencie tym uregulowano zasady jakimi powinny się kierować zrzeszone państwa w stosunku do osób starszych w dziedzinach dotyczących: niezależności, uczestnictwa, opieki, samorealizacji, godności;
- 2) Deklaracja Polityczna i Międzynarodowa. Plan działania w kwestii starzenia się społeczeństw z 2002 roku, zwana

- także Planem Madryckim. Została przetłumaczona na język polski dopiero w 2016 roku z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego;
- 3) Deklaracja Praw Człowieka, uchwalona w Paryżu w 1948 roku;
  - 4) Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, ratyfikowany przez Polskę w 1977 roku, w tym art. 7 zakazujący poniżającego traktowania;
  - 5) Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy domowej z 2011 roku (konwencja stambulska);
  - 6) Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 roku. Obok wielu artykułów dotyczących ochrony podstawowych praw obywateli RP wyłącznie art. 68 ust. 3 nakłada na władzę publiczną obowiązek zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.

Polskie ustawodawstwo w zakresie przemocy wobec osób starszych

O ile wyżej wymienione akty prawne poświęcone są obowiązkowi państwa w stosunku do osób niepełnosprawnych i starszych, to ich ochrona zawarta jest w przepisach Kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 roku, który będąc wielokrotnie nowelizowanym, część zmian poświęcił takim osobom, wzmacniając ich ochronę. Ten akt prawny nie zawiera definicji osoby niepełnosprawnej i starszej, używając w poszczególnych artykułach określeń „osoba nieporadna ze względu na jej wiek, stan psychiczny, lub fizyczny, „osoba w podeszłym wieku” art. 207 § 1 a dotyczący znęcania się i art. 210 na temat porzucenia małoletniego albo osoby nieporadnej. Osoby starsze objęte są również powszechnie obowiązującymi przepisami

mi k.k. dotyczącymi naruszenia dóbr. Do nich między innymi należą: zabójstwo (art. 148 k.k.), eutanazja (art. 150 k.k.), uszczerbek na zdrowiu (art. 156, art. 157 k.k.), kradzież (art. 278 k.k.), niealimentacja (art. 209 k.k.), zniesławienie (art. 212 k.k.), zniewaga (art. 216 k.k.), pozbawienie wolności (art. 189 § 1 k.k.), groźba karalna (art. 190 k.k.), nękanie (art. 189 k.k.), znęcanie (art. 207 k.k.). Część przepisów k.k. przewiduje kwalifikowaną formę przestępstwa, jeżeli skierowane jest przeciwko osobie starszej, np. pozbawienie wolności, znęcanie czy też porzucenie, uprowadzenie. Inną grupę przestępstw kwalifikowanych w szczególny sposób, jeżeli ich ofiarami są osoby starsze, to wykorzystanie stanu bezradności, stosunku zależności czy też wykorzystanie niskiej świadomości lub nieznanomości prawa przy podejmowaniu decyzji dotyczących rozporządzenia własnym mieniem. Osoby niepełnosprawne i starsze są zaliczane do grupy szczególnie podatnej na stawianie się ofiarą. W niniejszym opracowaniu autorzy pragną wskazać sposoby zapobiegania takim procesom, a w przypadku ich trwania zaproponować metody ich przerwania.

Ambiwalentne formy przemocy wobec osób starszych

Jak już była mowa powyżej, istnieje wiele form przemocy skierowanej przeciwko ludziom starszym. Najczęściej przemoc ta ma miejsce w ramach rodziny lub kręgu osób sprawujących opiekę nad tymi osobami. W pierwszym przypadku najczęściej mamy do czynienia z tzw. „przemocą domową”, ale dochodzi do niej również w sytuacji, gdy osoby starsze nie zamieszkują z osobami, na których zgodnie z art. 128 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego spoczywa obowiązek alimentacyjny. Brak jest natomiast przepisu, który wprost zobowiązywałby osoby najbliższe do codziennych

działań opiekuńczych wymuszonych np. stanem zdrowia członka rodziny. Ta kwestia ma raczej charakter etyczny, moralny. O tzw. „przemocy domowej” najczęściej mówi się w kontekście stosowania przemocy w stosunku do dzieci. Jednak podobne zachowania mają miejsce w relacjach z członkami rodziny zdanymi na dobrą wolę własnych dzieci, wnuków czy też osób z nimi związanych węzłem małżeńskim lub partnerskim. Fakt uzależnienia od tych osób często jest przyczyną rezygnacji z poszukiwania pomocy zarówno u sąsiadów, policji, w organizacjach pozarządowych czy też instytucjach samorządowych lub państwowych. Często osoby te odcięte są od świata zewnętrznego z powodu swojej nieporadności lub będąc „uwięzonymi” przez najbliższych. Ofiary przemocy wstrzymują się przed szukaniem pomocy, będąc uzależnionymi od sprawców. Obawiają się dalszego pogorszenia ich codziennej sytuacji, dalszej izolacji, a często nie chcą działać na niekorzyść swoich bliskich zapominając, że ich bezpieczeństwo, zdrowie, a nawet życie powinno być naczelną wartością.

Różne formy przemocy wobec osób starszych

Prezentację różnych rodzajów przemocy stosowanej wobec osób starszych należy rozpocząć od przemocy fizycznej. Polega ona na działaniach siłowych i agresywnych skierowanych na osobę słabszą, często pozbawioną możliwości obrony. W wyniku tych działań dochodzi do potłuczeń, złamań i innych obrażeń fizycznych zawsze związanych z bólem. Ofiary tych działań, bezradne zarówno z powodu wieku, jak i dodatkowo często obciążone fizyczną niepełnosprawnością, mogą doznać uszczerbku skutkującego utratą życia. Z powodu izolacji od świata zewnętrznego osoby takie często przyjmują bierną postawę. Osoby i instytucje działające na

zewnątrz nie mogą przyjść im z pomocą, nie mając wiedzy o tym, co dzieje się w tzw. „zaczysku domowym”. Podobnie jak z przemocą fizyczną do przemocy psychicznej najczęściej również dochodzi w ramach relacji rodzinnych. Nie znaczy to jednak, że nie dochodzi do niej w Domach Pomocy Społecznej czy też w hospicjach i innych instytucjach pomocowych. Od czasu do czasu dowiadujemy się o takich działaniach z prasy, radia czy telewizji. Przemoc psychiczna to działanie zmierzające do wywołania w ofierze poczucia niskiej wartości, strachu i cierpienia poprzez: wyzwiska, groźby, poniżania oraz narzucanie kontroli mającej charakter ograniczenia wolności. Kolejnym rodzajem przemocy jest przemoc ekonomiczna. Polega ona na uzależnieniu ofiary od osoby dysponującej jej finansami, wydzielaniem kwot uzależniając to od wykonania określonych czynności, ograniczaniu wydatków na cele wynikające z bieżących potrzeb ofiary. Przemoc seksualna w stosunku do osób starszych to zachowania polegające na wymuszaniu pożycia seksualnego, stosowania nieakceptowalnych pieszczot (zły dotyk), oglądactwo, i tym podobne. Często występuje w stosunku do osób niepełnosprawnych, bezsilnych, a sprawcami tej przemocy najczęściej są osoby, które ze względu na więzi rodzinne lub obowiązki zawodowe pełnią oficjalnie opiekę nad ofiarami. Tak, jak w przypadku wyżej wymienionych rodzajów, tak i przemoc cybernetyczna występuje niezależnie od wieku sprawcy i ofiary. Polega ona na wykorzystywaniu różnorodnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych do nękania, obrażania, ośmieszania. Często zmierzają one do obniżenia poczucia własnej wartości przez ofiarę, podobnie jak ma to miejsce przy przemocy psychicznej, ale w tym przypadku stosuje się nowoczesne techniki komunikowania. Po oszustach powołujących się na wnuczka lub policjanta, ostatnio coraz częściej osoby starsze stają się ofiarami firm telemarketingowych zachwalających swoje rewelacyjne środki na „wieczną młodość”, „skuteczne

odchudzanie” czy też „gwarancję wiecznego szczęścia”. Specjalnie przeszkoleni telemarketerzy mają obietnicami starsze, często naiwne i bezradne osoby, gwarantując sukces ich propozycji. Oczywiście cudowny środek jest niezbędny do osiągnięcia końcowego sukcesu, ale trzeba za to wcześniej zapłacić.

Zaniedbanie jako forma przemocy wobec osób starszych

Coraz częściej w literaturze przedmiotu wymienia się zaniedbanie jako formę przemocy. Uznaje się, że jest ona stosowana przez osoby zobowiązane moralnie (najbliżsi członkowie rodziny) lub w ramach wykonywanych obowiązków do sprawowania opieki nad osobami starszymi. Zaniedbanie najczęściej polega na odmowie wypełniania obowiązku opieki lub nienależytym jej realizowaniu. Może to być: nieregularne podawanie leków, ograniczanie liczby i jakości posiłków, zaniedbywanie higieny, niedostarczanie środków do jej utrzymania, ograniczanie osobistych kontaktów, i tym podobne. Jednym z negatywnych zjawisk, jakie opanowało nasze społeczeństwo, jest tak zwana znieczulica. Często w kontaktach osobistych, czy też ze względu na relacje sąsiedzkie, dowiadujemy się o działaniach przemocowych silniejszego członka rodziny w stosunku do ofiary, która może być dzieckiem, współmałżonkiem czy też niepełnosprawnym rodzicem sprawcy. Działania przemocowe mogą być przez nas zidentyfikowane, gdy spotkamy się z osobą posiadającą na ciele oznaki użycia siły fizycznej. Możemy również dowiedzieć się o niej słysząc płacz, wołanie o pomoc czy odgłosy uderzeń. Są to sygnały świadczące o popełnieniu przez sprawcę przestępstwa ściganego bądź z oskarżenia prywatnego (w tym wypadku to ofiara winna zgłosić właściwym instytucjom fakt popełnienia przestępstwa) lub z oskarżenia publicznego. W tym drugim

przypadku mamy społeczny obowiązek zawiadomienia o fakcie stosowania przemocy policję lub prokuratora. Inaczej przedstawia się sprawa, gdy informację o popełnieniu przestępstwa uzyskuje funkcjonariusz państwowy lub samorządowa albo państwowa instytucja. W tym przypadku jest ona zobowiązana do podjęcia działań zmierzających do zgłoszenia faktu organom ścigania. Najczęściej jednak zdarza się, że ofiarami przemocy są znane nam osoby, ale nie chcą lub nie mają odwagi zgłosić faktu, iż są ofiarami takich działań członków najbliższej rodziny. W tym wypadku powinniśmy udzielić im wsparcia nie tylko przez rozmowę, ale również poprzez wskazanie instytucji, które udzielają pomocy w takich sytuacjach oraz sposoby dotarcia do nich. Takimi instytucjami mogą być ośrodki pomocy społecznej, policja, a w jej ramach dzielnicowy lub organizacja społeczna, która w ramach swoich celów statutowych posiada niesienie wsparcia i pomocy ofiarom przemocy, a w tym przede wszystkim domowej.

Pomoc osobom starszym doznającym przemocy

Najlepszą formą przeciwdziałania przemocy jest powiadomienie instytucji powołanych do pomocy ofiarom przestępstw, w tym osób starszych doświadczających przemocy. W takim wypadku pomocy należy poszukiwać wybierając numer telefonu 112 należący do jednolitego systemu właściwych służb ratowniczych. System ten tworzy siedemnaście Centrów Powiadamiania Ratunkowego, których operatorzy: odbierają połączenia, przeprowadzają rozmowę w celu uzyskania odpowiednich informacji i drogą elektroniczną przekazują zgłoszenia do służb ratunkowych decydując, które z nich winny uczestniczyć w zgłoszonym zdarzeniu. System ma obejmować również zgłoszenia składane do nr 997 (Policja Państwowa), 998 (Straż

Pożarna), a dodatkowo również do nr 999 (Pogotowie Ratunkowe). Już obecnie w przypadku braku możliwości przyjęcia zgłoszenia przez najbliższe CPR z powodu awarii systemu teleinformatycznego bądź jego przeciążenia, jest ono przekierowywane do najbliższego miejsca zdarzenia Centrum 112. W chwili przyjęcia zgłoszenia przez którekolwiek z centrów, operator CPR-u automatycznie otrzymuje mapę, na której zaznaczone jest miejsce zdarzenia, jeżeli do zgłoszenia dochodzi z telefonu komórkowego, w tym również zarejestrowanego na kartę. Zarówno w przypadku telefonu komórkowego, jak i stacjonarnego operator otrzymuje dane dzwoniącego, a w tym jego miejsce zamieszkania. Zadając dzwoniącemu kilka pytań operator ustala nie tylko jakie służby, ale też w jakiej ilości winne być zaangażowane w pomoc.

Informowanie policji o przypadkach przemocy wobec osób starszych

Policja podejmuje działania zmierzające do zapobieżenia powtórzenia się sytuacji przemocowej, gdy doszło już do jej zgłoszenia. Najczęściej mamy w takim przypadku do czynienia z procedurą tzw. Niebieskiej Karty. Są to czynności podejmowane przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty i ochrony zdrowia w przypadku zgłoszenia lub podejrzenia przemocy w rodzinie. Instytucje te uprawnione są do zainicjowania procedury Niebieskiej Karty, która składa się z: Karty A i Karty B. Pierwszą z nich wypełnia policja podczas interwencji w obecności osoby, w stosunku do której przemoc jest stosowana i pozostaje w posiadaniu policji. Druga zaś, zawierająca informacje dotyczące dalszego przebiegu procedury, możliwości uzyskania pomocy

i podejmowanych działań pozostaje u osoby rozpoczynającej procedurę. Ideą tej karty jest objęcie opieką osoby będącej ofiarą przemocy poprzez udzielenie jej wsparcia w relacjach z osobą stosującą przemoc. Instytucje biorące udział w procedurze Niebieskiej Karty podejmują również działania skierowane na tę osobę. Szczególnie dotyczy to przekazywania informacji o konsekwencjach kontynuowania działań przemocowych, rozmów z psychologiem lub terapeutą, a w przypadku osób uzależnionych na podjęciu leczenia w tym zakresie.

Prawne aspekty ochrony dla ofiar przemocy

1) Prawo karne

Jak wspomniano na wstępie, zjawisko przemocy wobec osób starszych ma charakter wielopłaszczyznowy. W celu możliwie pełnego zabezpieczenia przed doświadczeniem tego zjawiska bądź w celu zminimalizowania jego negatywnych skutków ofiara przemocy musi być wyposażona w różnorakie instrumenty, w tym w szczególności środki prawne, które pozwolą jej w pełni odpowiedzieć na trudną sytuację, w której się znajduje. W tej części opracowania skupiono się na przeglądzie najczęściej wykorzystywanych instytucji prawnych, których funkcjonowanie wspomaga podejmowanie działań służących jako środki prewencyjne bądź łagodzące skutki doznanej przemocy. W pierwszej kolejności wypada wskazać, że problematyka przemocy w ogóle, w tym wobec osób starszych, jest przedmiotem zainteresowania prawa karnego. Tam też możemy odnaleźć liczne środki prawne do wykorzystania w przypadku doświadczenia przemocy. Jak już wspomniano, zachowania przemocowe mogą być, i najczęściej są, przejawem przestępstwa. Wskazuje się bar-

dzo często, że z uwagi na swoją słabą pozycję wynikającą ze stanu zdrowia, złego stanu majątkowego, wyizolowania społecznego – osoby starsze są bardzo podatne na doświadczanie przemocy. Wobec tej kategorii ofiar sprawca nie musi używać siły fizycznej lub podstępnych zabiegów, aby zrealizować swój zły zamiar. Z uwagi na to ustawodawca podejmuje próby, by objąć szczególną ochroną prawnokarną tę grupę osób szczególnie podatną na wiktyimizację. Przejawem tych działań jest choćby to, że w polskim systemie prawa karnego nieporadność pokrzywdzonego ze względu na wiek statuuje surowszą odpowiedzialność, np. za przestępstwo znęcania się (art. 207 § 1a k.k.). Surowszej odpowiedzialności podlega także sprawca, który naraża człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, jeżeli ciążył na nim obowiązek opieki nad pokrzywdzonym (art. 160 § 2 k.k.). Kwalifikowana postać ze względu na nieporadność pokrzywdzonego przewidziana jest w przypadku przestępstwa pozbawienia wolności (art. 189 § 2a k.k.). Natomiast wiek ofiary nie ma żadnego odzwierciedlenia w ustawowych znamionach przestępstw przeciwko mieniu. Nieporadność ze względu na wiek lub stan zdrowia jest okolicznością, którą sąd uwzględnia, wymierzając karę (art. 53 § 2 k.k.). Należy jednak zwrócić uwagę, że stylistyka przepisu unaczynia, że przy orzekaniu kary sąd ma uwzględnić nie tyle stan pokrzywdzonego, ile „motywację i sposób zachowania się sprawcy, zwłaszcza w razie popełnienia przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na wiek lub stan zdrowia”. Sprawca przemocy w różnych jej przejawach może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Należy przy tym pamiętać, że głównym celem tego postępowania jest ustalenie sprawcy i wymierzenie mu kary, a przy okazji niejako załatwienie kwestii zadośćuczynienia krzywdzie wyrządzonej pokrzywdzonemu czy naprawienie szkody. Przeważająca większość przestępstw, które wchodzą w rachubę jako

przejawy przemocy ma charakter przestępstw ściganych z urzędu. Wystarczy w ich przypadku zatem zawiadomienie (w jakiegokolwiek formie) organów ścigania, najczęściej policji, o podejrzeniu popełnienia przestępstwa. Zawiadomienie to może złożyć oczywiście sama osoba pokrzywdzona bądź każda inna osoba, która zaobserwowała niepokojące symptomy, które mogą świadczyć o tym, że inna osoba doświadcza przemocy. W przypadku niektórych przestępstw niezbędne będzie odebranie od osoby pokrzywdzonej wniosku o ściganie, np. w przypadku groźby karalnej czy nie alimentacji. W przypadku niektórych zachowań sprawcy przemocy, które mogą stanowić przestępstwo zniesławienia, zniewagi czy spowodowania uszczerbku na zdrowiu trwającego poniżej siedmiu dni – konieczna będzie dalej idąca inicjatywa pokrzywdzonego, gdyż te przestępstwa są ścigane z oskarżenia prywatnego. W momencie otrzymania zawiadomienia inicjowane są działania organów ścigania mające na celu potwierdzenia otrzymanej informacji, a po jej potwierdzeniu – wszczynane jest postępowanie karne. W postępowaniu tym pokrzywdzony ma status strony i z tego tytułu przysługuje mu szereg uprawnień procesowych, w tym choćby prawo do uzyskiwania informacji o sprawie, dostępu do akt, udziału w czynnościach procesowych oraz weryfikacji wydanych w postępowaniu orzeczeń. Przy założeniu, że organy ścigania potwierdziły fakt przestępstwa i odpowiedzialność sprawcy – wszczęte postępowanie znajduje swój finał przed sądem, który wymierza sprawcy karę. W sprawie o przestępstwo powodujące szkodę lub krzywdę, pokrzywdzony może złożyć wniosek o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę już na etapie postępowania karnego. Możliwość taka jest przewidziana przez art. 46 k.k. Skorzystanie z takiej możliwości jest niewątpliwie dogodne dla pokrzywdzonego, gdyż niemal cała inicjatywa dowodowa leży w tym przypadku po stronie organów wymiaru sprawiedliwości.

2) Prawo cywilne

Na wstępie do tej części opracowania należy wskazać, że z uwagi na objętość regulacji i mnogość sytuacji faktycznych, które mogą występować przy zjawisku przemocy wobec osób starszych wymienienie, a tym bardziej omówienie wszystkich instytucji prawa cywilnego służących osobom starszym do ochrony przed działaniami wymierzonymi zarówno w dobra osobiste, jak i majątkowe, jest po prostu niemożliwe. Na potrzeby publikacji przyjęto dość szeroką definicję przemocy, jako negatywnego oddziaływania sprawcy zarówno na osobę pokrzywdzonego (jego dobra osobiste, życie i zdrowie, godność, cześć, dobre imię, mir domowy), jak i jego interesy majątkowe. Biorąc powyższe pod uwagę, należy skoncentrować się na kwestiach odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych oraz odpowiedzialności odszkodowawczej, prawa konsumenckiego, wad oświadczenia woli, najczęściej zawieranych umów i uprawnień z nich wynikających oraz kwestie dziedziczenia i spadkobrania. Truizmem jest stwierdzenie, że sprawca przemocy narusza dobra osobiste osoby pokrzywdzonej. Jeśli bowiem sprawdzimy definicję dobra osobistego zawartą w art. 23 k.c. okaże się, że dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Uwagę zwraca, że przytoczony katalog dóbr osobistych ma charakter otwarty, co oznacza, że w konkretnej sytuacji faktycznej można poszukiwać ochrony również innych dóbr osobistych, które nie zostały wprost wymienione w tym przepisie. Przykładem takiego dobra mogą być relacje rodzinne czy więź

z osobą zmarłą. Tak szeroko skonstruowana definicja dóbr osobistych powoduje, że wymienione na wstępie niniejszego opracowania różnorakie rodzaje przemocy (fizyczna, psychiczna, ekonomiczna, zaniedbanie) będą stanowić przejaw naruszenia dóbr osobistych. Wtedy, zgodnie z treścią art. 24. § 1 k.c., ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, żeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności, żeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych. Osoba dotknięta przemocą może zatem dochodzić wskazanych wyżej roszczeń przed sądem w postępowaniu cywilnym po wniesieniu pozwu przeciwko sprawcy. Odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych nie uchybia uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach. Może to dotyczyć w szczególności przepisów o odpowiedzialności odszkodowawczej przewidzianej w art. 415 i następnym k.c. Przepisy te statuują ogólną zasadę, że osoba, która ze swej winy wyrządziła drugiemu szkodę, obowiązana jest do jej naprawienia. Przy czym należy wskazać, że szkoda może mieć charakter szkody majątkowej (której naprawienie może nastąpić poprzez zapłatę odszkodowania) oraz krzywdy (której wyrównanie może nastąpić przez zapłatę zadośćuczynienia). Przez pryzmat prowadzonych rozważań warto przytoczyć treść kilku przepisów, które w sposób szczególny mogą znaleźć zastosowanie w przypadku zjawiska przemocy wobec osób starszych.

- a) Art. 444. § 1. W razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia naprawienie szkody obejmuje wszelkie wyniki z tego powodu koszty. Na żądanie poszkodowanego zobowiązany do naprawienia szkody powinien wyłożyć z góry sumę potrzebną na koszty leczenia, a jeżeli poszkodowany stał się inwalidą, także sumę potrzebną na koszty przygotowania do innego zawodu.
- b) § 2. Jeżeli poszkodowany utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy zarobkowej albo jeżeli zwiększyły się jego potrzeby lub zmniejszyły widoki powodzenia na przyszłość, może on żądać od zobowiązanego do naprawienia szkody odpowiedniej renty.
- c) § 3. Jeżeli w chwili wydania wyroku szkody nie da się dokładnie ustalić, poszkodowanemu może być przyznana renta tymczasowa.
- d) Art. 445. § 1. stanowi, że w wypadkach przewidzianych w artykule poprzedzającym sąd może przyznać poszkodowanemu odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.
- e) § 2. Przepis powyższy stosuje się również w wypadku pozbawienia wolności oraz w wypadku skłonienia za pomocą podstępny, gwałtu lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi nierządnyemu.
- f) § 3. Roszczenie o zadośćuczynienie przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo zostało wytoczone za życia poszkodowanego.
- g) Art. 446. § 1. Jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia nastąpiła śmierć poszkodowanego, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł.

- h) Art. 446(2). W razie ciężkiego i trwałego uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, skutkującego niemożnością nawiązania lub kontynuowania więzi rodzinnej, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny poszkodowanego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.
- i) Art. 448. § 1. W razie naruszenia dobra osobistego sąd może przyznać temu, czyje dobro osobiste zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę albo zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia.

Wyżej opisane przepisy stanowią podstawę roszczeń zgłaszanych przeciwko sprawcom przemocy z tytułu ich zawinionego, w sposób umyślny lub nieumyślny, działania. Wśród najczęściej zgłaszanych na spotkaniach form przemocy doświadczanej przez osoby starsze znalazło się również nagabywanie ich do zawarcia umów skrajnie niekorzystnych w skutkach. W takich przypadkach z pomocą mogą przyjść przepisy tzw. prawa konsumenckiego. Nie ulega bowiem wątpliwości, że w sytuacjach, w których kontrahentem seniora będzie nieuczciwie działający przedsiębiorca, seniorowi przysługiwać będzie status konsumenta. Status ten jest nośnikiem licznych uprawnień, z których warto wspomnieć o prawie odstąpienia od umowy zawartej na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa. W opisanych sytuacjach podczas zawierania umów przez Internet lub podczas rozmowy telefonicznej konsument wyposażony został w możliwość niejako anulowania umowy poprzez powiadomienie kontrahenta o odstąpieniu w terminie 30 dni (w przypadku umowy zawartej podczas nieumówionej wizyty przedsiębiorcy w miejscu zamieszkania lub zwykłego pobytu

konsumenta albo podczas wycieczki) lub 14 dni (w przypadku pozostałych umów, w tym zawartych przez Internet, telefon lub podczas umówionej wizyty akwizytora w domu konsumenta). W celu skorzystania z tego prawa wystarczy przed upływem terminu w dowolnej formie (np. listem poleconym, wiadomością mail, wiadomością SMS) powiadomić kontrahenta o naszej decyzji. W oświadczeniu tym nie ma konieczności podawania przyczyny odstąpienia. Skutkiem złożenia oświadczenia jest to, że umowa jest uważana za niezawartą i strony muszą sobie zwrócić wzajemne świadczenia. Jak widać skorzystanie z prawa odstąpienia od umowy jest prostą drogą do wycofania się z pochopnie zawartej umowy, która może być niekorzystna w skutkach. Ochronę przed skutkami niekorzystnie zawartych umów stanowi również przepis art. 385 (1) k.c., który stanowi, że:

- a) Art. 385(1). § 1. Postanowienia umowy zawieranej z konsumentem niezgodnione indywidualnie nie wiążą go, jeżeli kształtują jego prawa i obowiązki w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy (niedozwolone postanowienia umowne). Nie dotyczy to postanowień określających główne świadczenia stron, w tym cenę lub wynagrodzenie, jeżeli zostały sformułowane w sposób jednoznaczny.
- b) § 2. Jeżeli postanowienie umowy zgodnie z § 1 nie wiąże konsumenta, strony są związane umową w pozostałym zakresie.
- c) § 3. Niezgodnione indywidualnie są te postanowienia umowy, na których treść konsument nie miał rzeczywistego wpływu. W szczególności odnosi się to do postanowień umowy przejętych z wzorca umowy zaproponowanego konsumentowi przez kontrahenta.
- d) § 4. Ciężar dowodu, że postanowienie zostało uzgodnione indywidualnie, spoczywa na tym, kto się na to powołuje.

Powyższy przepis wprowadza konstrukcję tzw. klauzul abuzywnych, czyli takich zapisów umownych, które są skrajnie nieuczciwe w obrocie konsumenckim i z tego powodu uznaje się, że w ogóle nie obowiązują one konsumenta. Przykładowy katalog takich postanowień znajduje się w art. 385(3) k.c. W razie wątpliwości uważa się, że niedozwolonymi postanowieniami umownymi są te, które w szczególności:

- 1) wyłączają lub ograniczają odpowiedzialność względem konsumenta za szkody na osobie;
- 2) wyłączają lub istotnie ograniczają odpowiedzialność względem konsumenta za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania;
- 4) przewidują postanowienia, z którymi konsument nie miał możliwości zapoznać się przed zawarciem umowy;
- 5) uzależniają zawarcie, treść lub wykonanie umowy od zawarcia innej umowy, niemającej bezpośredniego związku z umową zawierającą oceniane postanowienie;
- 6) przyznają kontrahentowi konsumenta uprawnienia do dokonywania wiążącej interpretacji umowy;
- 7) uprawniają kontrahenta konsumenta do jednostronnej zmiany umowy bez ważnej przyczyny wskazanej w tej umowie;
- 8) wyłączają obowiązek zwrotu konsumentowi uiszczonej zapłaty za świadczenie niespełnione w całości lub części, jeżeli konsument zrezygnuje z zawarcia umowy lub jej wykonania;
- 9) nakładają na konsumenta, który nie wykonał zobowiązania lub odstąpił od umowy, obowiązek zapłaty rażąco wygórowanej kary umownej lub odstępnego.

Warto wskazać, że katalog ten ma charakter przykładowy i w konkretnej sprawie można ustalić, że inne postanowienie skrajnie załamujące równowagę stron umowy jest abuzywne i nie wiąże konsumenta. Powołanie się na abuzywność postanowienia umo-

wy może mieć miejsce wtedy, gdy będziemy dochodzić roszczeń od drugiej strony umowy (z pominięciem klauzul abuzywnych), jak i wtedy, gdy będziemy bronić się przed roszczeniem skierowanym na podstawie umowy zawierającej takie klauzule. Przypadki przemocy ekonomicznej czy cybernetycznej polegającej na wywieraniu presji zawarcia umowy czy złożenia oświadczenia woli natychmiast, szczególnie przez telefon lub Internet, są coraz częstsze i dotyczą coraz szerszych grup społecznych, w szczególności osób nieporadnych ze względu na stan zdrowia lub podeszły wiek. Ustawodawca dostrzegając możliwość wykorzystania trudnej sytuacji osób składających oświadczenia czy wiążących się umową przewidział szczególną ochronę dla osób, które nie są w stanie skutecznie rozeznaczyć skutków podejmowanych działań. Uwidacznia się to w konstrukcji tzw. wad oświadczenia woli. Wady oświadczenia woli stanowią określone przez ustawodawcę nieprawidłowości związane z podejmowaniem lub wyrażaniem oświadczenia woli. Zagadnieniu temu poświęcona jest regulacja zawarta w przepisach art. 82–88 k.c. Ustawodawca wyróżnił pięć sytuacji, w których złożone oświadczenie uważa za wadliwe, tj.: brak świadomości lub swobody składającego oświadczenie woli (art. 82 k.c.), pozorność (art. 83 k.c.), błąd (art. 84 k.c.), podstęp (art. 86 k.c.) oraz groźba (art. 87 k.c.). Wadliwość złożonego oświadczenia niesie za sobą znamienne skutki, mianowicie może to być nieważność podjętej czynności (przy braku świadomości lub swobody oraz przy pozorności) lub wzruszalność czynności prawnej (w wypadku błędu, podstępu i groźby). Wyjaśnić należy, że wzruszalność czynności polega na tym, że osoba składająca oświadczenie w danej sytuacji może się uchylić od skutków prawnych poprzez poinformowanie o tym fakcie drugiej strony w określonym terminie. Pierwszą z wymienionych sytuacji jest brak świadomości lub swobody przy złożeniu oświadczenia woli. W tym przypadku osoba ma na

tyle zaburzony stan psychiki, że nie jest w stanie rozeznąć skutków składanego oświadczenia. Brak świadomości należy rozumieć jako niemożność zrozumienia przez osobę składającą oświadczenie woli znaczenia i treści podejmowanej przez nią decyzji, np. osoba znajdująca się w stanie zaawansowanej demencji, w ostrym etapie choroby psychicznej. Z kolei brak swobody przy powzięciu decyzji i wyrażeniu woli polega na takim stanie psychiki osoby składającej oświadczenie woli, który wyłącza możliwość dokonania przez nią wolnego wyboru odnośnie do podejmowanej czynności prawnej, np. osoba uzależniona od innych osób podejmuje czynność podążając za sugestią. Ustawodawca wskazuje katalog sytuacji, które uważa za uzasadnione powołanie się na opisywaną wadę: choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub inne, chociażby przemijające, zaburzenia czynności psychicznych. Katalog ten ma charakter otwarty, co pozwala odwoływać się do tej regulacji w innych podobnych przypadkach eliminujących świadome lub swobodne podjęcie decyzji. Drugą z sytuacji jest pozorność oświadczenia woli, która polega na tym, że jedna strona składa drugiej stronie za jej zgodą oświadczenie woli, bez rzeczywistego zamiaru wywołania skutku prawnego (np. dłużnik w celu uniknięcia egzekucji przenosi na inną osobę własność kilku składników swojego majątku, przy czym w rzeczywistości strony umawiają się, że umowa ta nie wywoła żadnych skutków prawnych) lub z zamiarem wywołania innego skutku niż jest ujawniony w treści tego oświadczenia (np. zawarta jest umowa darowizny, ale strony rzeczywiście dokonują umowy sprzedaży). Warto podkreślić, że oświadczenia woli złożone w sytuacjach opisanych powyżej (w braku świadomości lub swobody lub pozorne) są bezwzględnie nieważne i nie wywołują żadnych skutków prawnych. Z nieco inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku złożenia oświadczenia czy zawarcia umowy pod wpływem błędu, który jest rozumiany jako mylne wyobrażenie

o rzeczywistości osoby dokonującej czynności prawnej, przy czym – w świetle 84 k.c. – stanowi on wadę oświadczenia woli tylko wówczas, gdy dotyczy treści czynności prawnej oraz jest istotny. Dodatkowo, jeśli oświadczenie woli jest składane innej osobie, a czynność prawna ma charakter odpłatny błąd musi być wywołany (nawet w sposób niezawiniony) przez drugą osobę albo błędnie wiedziała lub mogła z łatwością błąd zauważyć. Błąd, w odróżnieniu od braku świadomości lub swobody oraz od pozorności, nie skutkuje bezwzględną nieważnością czynności prawnej, ale daje podstawę do jej unieważnienia z mocą wsteczną poprzez uchylenie się od skutków oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu. Z podobną sankcją mamy do czynienia w przypadku podstępu, który jest niekiedy uważany za kwalifikowaną formę błędu z tą różnicą, że podstęp jest spowodowany nagannym zachowaniem się drugiej strony, polegającym na świadomym wprowadzeniu w błąd osoby składającej oświadczenie woli. W tym przypadku można łatwiej uwolnić się od skutków złożonego oświadczenia, gdyż złagodzono zostały warunki ustawowe. W tym przypadku błąd nie musi dotyczyć ściśle czynności prawnej i nie musi być istotny. Ostatnią sytuacją wyróżnioną w koncepcji wad oświadczenia woli jest groźba. Polega ona na tym, że złożenie oświadczenia woli następuje w obawie przed zrealizowaniem niekorzystnych następstw natury osobistej lub majątkowej, jakie zostały zapowiedziane przez drugą stronę czynności prawnej lub osobę trzecią. Groźba przybiera zatem formę przymusu (przemocy) psychicznego podjęcia konkretnej decyzji pod rygiorem wystąpienia negatywnych konsekwencji dla samego składającego oświadczenie woli lub jakiegokolwiek innej osoby. Ustawodawca wymaga przy tym, aby groźba była bezprawna i poważna (potencjalnie możliwa do realizacji). Podobnie jak w przypadku błędu i podstępu, czynność prawna dokonana pod wpływem groźby może zostać unieważniona w drodze uchylenia

się od skutków oświadczenia woli (art. 8 k.c.) w terminie roku od dnia dowiedzenia się o błędzie (podstępnie) lub roku od dnia ustania stanu obawy wywołanej groźbą. Powyższe wskazuje, że w przypadku przemocy psychicznej i ekonomicznej polegającej na presji zawierania umów lub podpisywania oświadczeń w warunkach kwalifikowanych przez poszczególne wady oświadczenia woli – ofiary tej przemocy mają środki prawne do skutecznego wycofania negatywnych skutków takich działań.

Ostatnim istotnym przejawem przemocy psychicznej i ekonomicznej, który był wyraźnie sygnalizowany przez uczestników spotkań organizowanych w ramach projektu, było zjawisko presji na darowiznę oraz presji testamentowej. Zasadniczo oba zjawiska sprowadzały się do wywierania nacisku na przekazanie w drodze darowizny mieszkań lub domów bądź na sformułowaniu konkretnych zapisów testamentowych. Nie ulega wątpliwości, że takie zachowania są naganne, a w konkretnych przypadkach ich większego nasilenia mogą prowadzić do nieważności sporządzanych dokumentów czy też ich późniejszemu unieważnieniu. Jasne jest również, że osoba starsza powinna mieć możliwość swobodnego dysponowania majątkiem. Jeśli zatem uzna, że chce podarować konkretny jego składnik osobie najbliższej, nawet w podzięcie za sprawowaną opiekę czy troskę, to nie można z gruntu negatywnie oceniać takich działań. Zawsze jednak w trakcie dyskusji doradzano, by jednocześnie zabezpieczać swój interes poprzez zagwarantowanie sobie możliwości dożywotniego korzystania z mieszkania w drodze służebności lub umowy dożywocia.

Osoby starsze mogą być podatne na doświadczanie przemocy w bardzo różnych jej przejawach. Każda przemoc zasługuje na jednoznacznie negatywną ocenę moralną i odpowiedź prawną. Do dyspozycji ofiar pozostają instrumenty przewidziane zarówno prawem karnym, jak i cywilnym. Z tego względu ważne jest propago-

wanie wszelkich działań nakierunkowanych na wzrost świadomości prawnej tej części społeczeństwa oraz zachęcanie do korzystania z nieodpłatnej pomocy prawnej (punkty radcowskie i adwokackie w każdym powiecie) czy rzeczników konsumentów. Warto zapamiętać, że skutecznie użyte instrumenty prawne mają szansę zapobiec przemocy lub znacząco złagodzić jej skutki.

Diagnozowanie przemocy wobec osób starszych

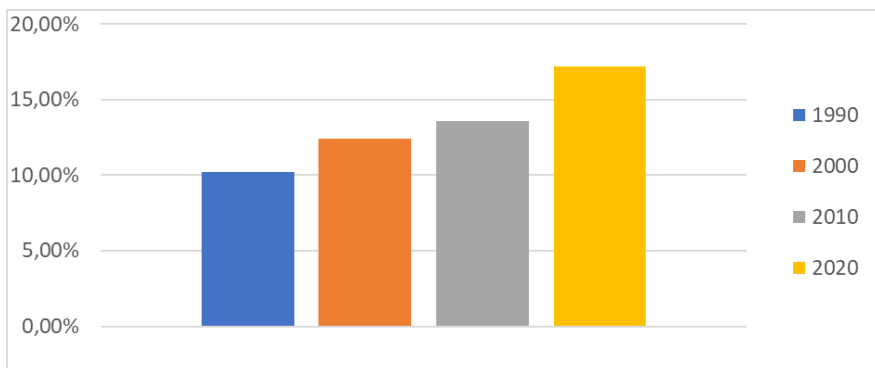
Przemoc wobec osób starszych to dość nowe zjawisko, nie w kontekście społecznym, lecz badawczo-opisowym. Trudno jest dotrzeć do publikacji o przemocy wobec seniorów czy wypracowanych z nimi lub wobec nich form pomocy. Mimo że w Polsce od lat osiemdziesiątych XX wieku wsparcie dla osób doznających przemocy rozwija się, to dylematy związane z pomocą dla seniorów wydają się dalej „dziewicze”. W poniższym opracowaniu postaram się podzielić własnymi doświadczeniami z pracy z osobami starszymi, które korzystały z pomocy psychologicznej, psychoterapeutycznej i prawnej w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Olsztynku w latach 2015–2022. Nie ma standardu spraw, z którymi zgłaszają się seniorzy po pomoc. Rozpatrując sprawy związane z doświadczaniem przemocy możemy mówić jedynie o najczęściej obserwowanych formach przemocy stosowanej wobec osób starszych. Dotyczy to jednak określonego miejsca, w tym wypadku Olsztynka, dlatego, że czynniki środowiskowe, kulturowe, rodzinne czy inne wynikające z położenia, przekonań społecznych czy wychowania mogą się znacznie różnić.

Czynniki starzenia się populacji

Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku ilość osób żyjących w Polsce po 65. roku życia wzrasta. Jak podaje GUS w roku:

- 1990 było to około 10,2% populacji;

- 2000 było to około 12,4% populacji;
- 2010 było to około 13,6% populacji;
- 2020 było to około 17,2% populacji.

Źródło: opracowanie własne.

Według prognozy GUS, liczba ludności w wieku 65 lat i więcej w Polsce w roku 2030 ma wzrosnąć do poziomu ponad 25%. W ciągu trzydziestu lat przechodzimy zatem z rzeczywistości, gdzie co dziesiąta osoba miała statut seniora do co czwartej osoby ze statusem seniora.

Niestety ma to także wpływ na problemy związane ze stosowaniem zachowań przemocowych. Powinniśmy zadać sobie pytanie, na ile jesteśmy przygotowani do świadczenia usług naprawczych z obszaru przemocy seniorom? Wzrasta liczba osób wymagających wsparcia w zakresie przemocy. Mają na to także wpływ czynniki związane ze starzeniem się, a co za tym idzie z deficytami umysłowymi i fizycznymi. Osoby w podeszłym wieku stają się niejednokrotnie bezbronne na zachowania przemocowe tylko ze względu na słabości związane z zakresem starzenia się. Bez instrumentów diagnostycznych trudno jest zobrazować zakres doznawanej przemocy przez naszych beneficjentów. Dlatego też w 2013 roku

pracownicy Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Olsztynku i członkowie Stowarzyszenia Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku zorganizowali warsztaty mające na celu wypracowanie kwestionariusza wywiadowo-diagnostycznego porządkującego pierwsze spotkania z seniorami doświadczającymi przemocy domowej.

Budowa kwestionariusza wywiadowo-diagnostycznego

W pierwszej części kwestionariusza skupiamy się na zebraniu podstawowych danych osobowych:

1. Imię.
2. Nazwisko.
3. Data i miejsce urodzenia.
- 4 Aktualny adres.
5. Telefon kontaktowy.
6. Źródło dochodu.
7. Stan cywilny.
8. Aktualne, ważne środowisko rodzinne.
9. Informacja, z kim dana osoba mieszka.
10. Informacja o tym, czy rodzina objęta jest opieką kuratora zawodowego lub społecznego lub czy w środowisku rodzinnym toczą się aktualnie postępowania prokuratorskie lub sądowe.
11. Okoliczności zgłoszenia się po pomoc.
12. Określenie czy osoba aktualnie doznaje przemocy.

Druga część kwestionariusza zawiera pytania, które mają zobrażować zakres doświadczanej przemocy.

Przemoc fizyczna

1. Czy był/a Pan/i popychany/a, odpychany/a przez bliskich?
2. Czy był/a Pan/i przytrzymywany/a, obezwładniany/a przez bliskich?
3. Czy był/a Pan/i policzkowany/a przez bliskich?
4. Czy był/a Pan/i kopany/a przez bliskich?
5. Czy był/a Pan/i duszony/a przez bliskich?
6. Czy był/a Pan/i bity/a przez bliskich?
7. Czy w Pana/nią ciskane, rzucone były przedmioty?
8. Czy był/a Pan/i oparzany przez bliskich?
9. Czy był/a Pan/i podtapiany/a przez bliskich?
10. Czy był/a Pan/i siłowo zamykany/a w domu?
11. Czy zdarzyło się, że bliscy zostawili, porzucili Pana/nią w niebezpiecznej okolicy?
12. Czy zdarzyło się, że bliscy nie udzielili Panu/i koniecznej pomocy?

Przemoc emocjonalna

1. Czy miał Pan/i poczucie, że bagatelizowane i ignorowane są Pana/i uczucia?
2. Czy był Pan/i obrażany przez bliskich?
3. Czy bliscy wyśmiewali Pana/i poglądy?
4. Czy bliscy wypominali Panu/i pochodzenie?
5. Czy miał/a Pan/i poczucie, że bliscy nie okazują Panu/i szacunku?
6. Czy miał Pan/i poczucie, że stale jest krytykowany?
7. Czy bliscy używali wobec Pana/i krzyków, wrzasków?
8. Czy bliscy Pana/ią upokarzali, poniżali, lekceważyli?
9. Czy czuł się Pan/i zawstydzany przez bliskich?
10. Czy bliscy wmawiali Panu/i chorobę psychiczną?

Przemoc seksualna

1. Czy wobec Pana/i osoby bliskie wypowiadały seksualne, uwłaczające uwagi o kobietach, mężczyznach?
2. Czy miał/a Pan/i poczucie, że partner/ka sprowadzał Pana/ią do roli obiektu seksualnego?
3. Czy partner/ka demonstrował/a wobec Pana/i zazdrość?
4. Czy partner/ka wypowiadał/a domniemania, że mógł/a Pan/i spółkować z innymi osobami?
5. Czy wobec Pana/i używano seksualnych obelg?
6. Czy osoba bliska wymuszała pożycie seksualne?
7. Czy osoba bliska wymuszała pożycie seksualne podczas choroby?

Przemoc ekonomiczna

1. Czy bliscy uniemożliwiali podjęcie pracy zarobkowej?
2. Czy bliscy wymuszali pracę nieodpłatną?
3. Czy bliscy ograniczali dostęp do wspólnych zasobów?
4. Czy bliscy zabierali pieniądze?
5. Czy miał/a Pan/i poczucie, że bliscy mają więcej czasu wolnego a Pan/i więcej obowiązków?

Izolowanie

1. Czy bliscy zabraniali Panu/i przyjmowania gości?
2. Czy bliscy zabraniali Panu/i wykonywania telefonów?
3. Czy bliscy narzucali obowiązki związane z pozostawianiem w domu?
4. Czy bliscy atakowali słownie osoby dla Pana/i ważne?
5. Czy bliscy zakazywali podjęcia aktywności społecznej?
6. Czy bliscy zakazywali opuszczania domu?

Groźby i zastraszania

1. Czy bliscy zastraszali wypowiedzeniem na forum kompromitujących komentarzy na Pana/i temat?
2. Czy był Pan/i zastraszany pobiciem, zabiciem?
3. Czy bliscy zastraszali Pana/ią doprowadzeniem do ruiny?
4. Czy bliscy zastraszali Pana/ią, że mogą popełnić samobójstwo?
5. Czy zastraszany/a Pan/i był, że mogą być zniszczone Pana/i osobiste przedmioty?
6. Czy bliscy zastraszali zdemolowaniem mieszkania?

Nadużywanie i wykorzystywanie przywilejów

1. Czy miał/a Pan/i poczucie, że bliscy zawłaszczali sobie prawo do decydowania o Pana/i życiu?
2. Czy bliscy oczekiwali od Pana/i posłuszeństwa?
3. Czy bliscy oczekiwali od Pana/i świadczenia usług?
4. Czy bliscy traktowali dom, rodzinę jako swoją wyłączną własność?

Przedstawiony powyżej kwestionariusz wywiadowo-diagnostyczny, wykorzystywany przez stowarzyszenie DROGA od ponad 10 lat, spełnia swoje zadanie. Jego zaletą jest to, że porządkuje i klasyfikuje on zakres doznawanej przemocy. W wielu przypadkach spotykamy się z poczuciem odkrywczości, a nawet zdziwienia, że dane zachowanie jest uznawane za przemoc wobec drugiej osoby. Warto także dodać, że zaniedbywania wobec osób starszych są nadal problemem skrywalnym. Wiązą się z dużym poziomem przeżywania wstydu ze strony seniorów, którzy nie chcą ujawniać, że ich najbliżsi są osobami stosującymi przemoc.

Należy dodać, że wyżej opisany kwestionariusz ma charakter pogładowy i polega na określeniu jakich form przemocy doświadcza dana osoba. Następnym etapem powinno być zawsze nawiązanie kontaktu ze specjalistą świadczącym konsultacje prawne, psychologiczne lub psychoterapeutyczne.

Przypadki przemocy wobec osób starszych, zwłaszcza niedoświadczonych i zdanych na opiekę innych, budzą duże emocje w społeczeństwach, w których za kulturową oczywistość uchodzi założenie o godności każdego człowieka, jego prawie do życia w odpowiednich warunkach i podejmowaniu decyzji w istotnych sprawach dotyczących jego samego. Od lat osiemdziesiątych minionego wieku, kiedy to w Stanach Zjednoczonych przeprowadzono pierwsze zakrojone na dużą skalę badania dotyczące form i zasięgu tego zjawiska, tematyka ta skupia uwagę nie tylko badaczy, których zainteresowania obejmują szeroki zakres problemów społecznych i możliwych form pomocy grupom lub kategoriom osób doświadczających różnych form dyskryminacji, ale również opinii publicznej.

Agnieszka Zduniak,
fragment rozdziału *Przemoc wobec osób starszych...*

Realizacja projektu:

Publikacja zrealizowana przez Stowarzyszenie Wspierania Działań na Rzecz Osób Potrzebujących Pomocy DROGA w Olsztynku przy wsparciu merytoryczno-lokalowym Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Olsztynku i Olsztyńskiego Telefonu Zaufania – Anonimowy Przyjaciel w Olsztynie w ramach projektu pt. „Przemoc to niemoc. Oddolny program aktywizacji społeczności lokalnej w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej”. Projekt finansowany przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię z Funduszy EOG w ramach Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Regionalny

